

UZROCI I PROGRAM SELJAČKE BUNE 1573. GODINE

Josip Adamček, Zagreb

I.

Već su i suvremenici seljačke bune pokušavali objasniti njene uzroke. Među njima prevladavalo je mišljenje da su tu veliku seljačku pobunu izazvali surovi postupci susjedgradsko-stubičkog vlastelina Franje Tahyja.¹ Bilo je ipak i tada pojedinaca koji su zaključili da se uzroci bune nalaze u »nekršćanskom i slabom postupku prema kmetovima« svih feudalaca i općenito »u tiranstvu gospode«.² Prema Nikoli Istvanffyju, kmetovi su se pobunili zbog preopterećenja tlakom i novčanim podavanjima.³

U svom prvom prikazu povijesti seljačke bune Ivan Kukuljević je konstatirao da su Tahyjevi postupci bili samo povod buni, ali se nije upustio u ispitivanje njenih dubljih uzroka.⁴

Istraživanje uzroka seljačke bune 1573. započelo je zapravo u novije doba. U starijoj historiografiji oni su se izvodili iz dosta uopćenih opisa teškog položaja zavisnih seljaka ili iz konstatacija o njegovu pogoršavanju u XVI stoljeću. Neki su autori i dalje smatrali da su glavni uzrok bune bili surovi postupci Franje Tahyja.⁵

¹ »Tota Sclavonia maledicit Tahio« — pisao je 28. II 1573. Ivan Liszty ostrogonskom nadbiskupu Antunu Vrančiću (F. Rački, Građa za poviest hrvatsko-slovenske seljačke bune god 1573. *Starine JAZU VII*, Zagreb 1875, 279). Tahyjeve postupke smatrali su uzrokom bune i neki oficiri u Vojnoj krajini, te feudalne vlasti u Štajerskoj. Predlagano je da se Tahyju, kako bi se spriječile nove bune, oduzmu susjedgradsko-stubički posjedi.

² Antun Vrančić je, npr. 23. II 1573. povodom bune pisao vladaru da gospoda bolje i časnije drže svoju stoku, nego kmetove (Rački, n. dj., 270). Biskup Juraj Drašković javljao je 11. II 1573. nadvojvodi Karlu: »Tyranidem dominorum dedisse aliquam colonis insurgendi ocassionem, omnino negare non ausim.«

³ »Quod se intolerandis servilium operum laboribus ac pecuniariis exactionibus supra vires et aequum gravari querentur, temere arma sumserant...« (Rački, n. dj., 215).

⁴ Ivan Kukuljević Sakcinski, Događaji Medvedgrada, *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku III*, Zagreb 1854, 60—71.

⁵ I. K. Tkalčić, Hrvatska povjestnica, Zagreb 1861; R. Horvat, Seljačka buna godine 1573, Sarajevo 1879.

J. Hartinger je pisao da se buna može razumjeti tek kad se upoznaju »jadi i muke, što su ih seljaci morali podnositi«, ali je ipak smatrao da se uzrok seljačke bune treba »tražiti u sporu i borbi Tahija sa Heningovcima s jedne strane, a Tahija i seljaštva s druge strane«, te u nekim postupcima Ugarske komore.⁶

Prema mišljenju F. Šišića, uzrok seljačke bune bio je »nevoljni život slavonskih kmetova XVI vijeka«, a neposredni povod »mnogogodišnji proces spahiluka Susjedgradsko-stubičkoga«. »Nevoljni život« kmetova započeo je, prema Šišiću, još u XIV stoljeću, a u XVI stoljeću postao je još teži zbog teških javnih radova.⁷

Može se smatrati gotovo općom karakteristikom starije historiografije da je uzroke seljačke bune pokušavala razotkriti običnom deskripcijom feudalnih tereta i društvenih odnosa, a ne u istraživanju konkretnih tendencija u društvenom razvoju, koje su upravo tada pogoršavale položaj seljaka.

Sovjetski historičar J. V. Bromlej prvi je pitanje uzroka seljačke bune 1573. uklopio u širi problem evolucije feudalne rente u Hrvatskoj.⁸ U svojoj knjizi o seljačkoj buni 1573, koja je izašla 1959, on je veliku pažnju posvetio analizi pojedinih oblika feudalne rente smatrajući da je to jedino pravilan put za »otkrivanje stvarnih materijalnih preduvjeta seljačke bune 1573«. Rezultat Bromlejeve analize bio je zaključak da se povećavanje feudalne eksploatacije »provodilo u hrvatskom selu u XVI st. uglavnom na račun povećavanja obaveza seljaka u tlaci«.⁹

Nakon pojave Bromlejeve knjige povedena je diskusija o razvoju feudalne rente u Hrvatskoj u XVI stoljeću. Nada Klaić je u svom prilogu o renti izrazila sumnju u njegov zaključak da je uzrok bune povećavanje tlake, pa čak i u općeniti izvod da je uzrok bune povećavanje feudalne eksploatacije.¹⁰ U članku »Seljačke bune u Hrvatskoj u XVI i XVII stoljeću« ona je zaključila da je glavni poticaj za izbijanje bune bio u težnji kmetova da se riješe feudalaca kao suparnika u trgovini.¹¹

U odgovoru na kritike, koje su mu bile upućene, Bromlej je upotrijebio neke nove izvore ostajući i dalje kod svog prvobitnog zaključka »da je povećanje feudalne eksploatacije na imanjima svjetovne vlastele, a prije svega u obliku tlake, bilo jedan od glavnih uzroka seljačke bune 1573.«¹²

Problem razvoja feudalne rente razmatrao sam u svom radu »Susjedgradsko-stubičko vlastelinstvo uoči seljačke bune 1573«. Tamo sam na temelju analize konkretnog materijala zaključio da tlaka nije bila glavni oblik pove-

⁶ Josip Hartinger, Hrvatsko-slovenska seljačka buna godine 1573, Osijek 1911, 33, 111.

⁷ Ferdo Šišić, Dva hrvatska buntovnika, *Bratstvo XVIII*, Beograd 1923, 8—9.

⁸ J. V. Bromlej, Evolucija dokapitalističke zemljeljne rente u Horvatii v vtoroj poloviny XV i XVI vjekov, *Učenie zapiski Instituta slavjanovjedjenja IV*, Moskva 1951, 284—306.

⁹ Isti, Krestjanskoe vosstanie 1573. g. v Horvatii, Moskva 1959, 167.

¹⁰ N. Klaić, O razvitku feudalne rente u Hrvatskoj i Slavoniji u XV i XVI stoljeću, *Radovi FF, Odsjek za povijest III*, Zagreb 1960, 39—60.

¹¹ N. Klaić, Seljačke bune u XVI i XVII stoljeću, *Historijski pregled*, Zagreb 1962, br. 2, 107—117.

¹² J. V. Bromlej, Još jednom o pitanju razvoja feudalne rente u Hrvatskoj potkraj XV i XVI st., *Historijski zbornik XVI*, 1963, 269—289.

ćavanja eksploatacije, već da su feudalna gospoda najviše povećavala feudalni pritisak na području prirodne rente, jer su postojale veoma povoljne prilike za prodaju poljoprivrednih proizvoda. Taj je pritisak bio istovremen s izgrađivanjem feudalnog monopola u trgovini tim proizvodima.¹³ Na temelju tog rada i još nekih istraživanja prikazao sam uzroke seljačke bune 1573. u svojoj knjizi »Seljačka buna 1573«.¹⁴ Prikaz uzroka seljačke bune u ovom referatu temelji se na tim radovima, ali su upotrijebljeni i neki novi izvori.

Za upoznavanje uzroka seljačke bune 1573. važni su radovi F. Gestrina o razvoju trgovine u slovenskim pokrajinama,¹⁵ a također i monografija B. Grafenauera »Kmečki upori na Slovenskem« u kojoj su prikazani sukobi oko trgovine poljoprivrednim proizvodima u Hrvatskoj.¹⁶

A.

SUKOB SELJAČKE I FEUDALNE TRGOVINE

1. Seljačka trgovina

Novija istraživanja pokazuju da je privreda u Ugarskoj i Hrvatskoj u XV stoljeću postigla visoki stupanj razvoja. To napose važi za doba kralja Matijaša Korvina (1458—1490), koji je potpomagao razvoj gradova i suzbijao feudalnu anarhiju.¹⁷

U drugoj polovici XV stoljeća bilo je mnogo turskih provala, ali one su opustošile samo neke krajeve. Uostalom, Matijaš je poslije pada Bosne uspio stabilizirati granicu prema Turskoj, tako da Turci nekoliko decenija nisu mogli vršiti opsežnija razaranja.

Privredna struktura Hrvatske u XV stoljeću nije posebno izučena. Na temelju postojećih podataka ipak se može zaključiti da je to bilo doba snažnog razvoja robno-novčanih odnosa i napose doba prodora robno-novčanih odnosa na selo.

Polet robno-novčane privrede utjecao je na razvoj gradova. Pokraj starih gradova, koji su uživali kraljevske povlastice još iz XIII stoljeća, pojavio se u XV stoljeću velik broj novih vlastelinskih trgovišta (oppida). Ta trgovišta nisu preživjela krizu gradske privrede u XVI stoljeću, ali njihova pojava doista svjedoči o povoljnim uvjetima za razvoj neagrarne proizvodnje.

¹³ J. Adamek, Susjedgradsko-stubičko vlastelinstvo uoči seljačke bune 1573, *HZ* XIX—XX, 1966—67, 141—193.

¹⁴ Isti, *Seljačka buna 1573*, Zagreb 1968, 47—63.

¹⁵ Ferdo Gestrin, *Gospodarstvo in družba na Slovenskem v 16. stoletju*, *Zgodovinski časopis* XVI, Ljubljana 1962, 5—26; isti, *Trgovina slovenskega zaleđa s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja*, Ljubljana 1965.

¹⁶ Bogo Grafenauer, *Kmečki upori na Slovenskem*, Ljubljana 1962, 193—202.

¹⁷ Zs. P. Pach, *Die ungarische Agrarentwicklung im 16—17. Jahrhundert*, *Studia Historica*, Budapest 1964, 9—11. Pach je utvrdio da je nivo razvoja privrede u Ugarskoj u XV stoljeću dostigao nivo privrednog razvoja Zapadne Evrope.

U Zagorju su, prema popisu desetine iz 1483, bila ova gradska naselja: Sveti Juraj pod Belcem (Sanctus Georgius, qui dicuntur cives), trgovište Oštrc (oppidum Ozthercz, cives castri Oztercz) — oko 40 stanovnika i sudac (Richtardus), trgovište Lobar (oppidum Lobar, cives sub Lobar), 40 — 50 kuća, trgovište Kamenica (cives in oppido Kamenicza), trgovište pod Trakošćanom (cives sub Trakostian; qui dicuntur cives sub Trakostian) i trgovište u Lepoglavi (cives heremitarum in Lepoglava).¹⁸ Slična trgovišta bila su na vlastelinstvima Vinici, Selnici, kod Susjedgrada (Podsused), u Donjoj Stubici, u Hrašćini i Mađarevu na vlastelinstvu Grebenu (1453), u Varaždinskim Toplicama, u Ivancu i Peterijancu.¹⁹ Veći dio tih gradskih naselja po vlastelinstvima propao je već u XVI stoljeću.

Razvoj robno-novčanih odnosa utjecao je u XV stoljeću na evoluciju feudalne rente. U sistemu feudalnog izrabljivanja sve je veću ulogu dobivala novčana renta. Čini se da je u drugoj polovici XV stoljeća težište feudalnog izrabljivanja gotovo svagdje koncentrirano na novčane daće. Na posjedima Zagrebačkog kaptola u to se doba na više mjesta smanjuje tlaka i povećavaju podavanja u novcu. Dolazilo je čak i do zamjene (komutacije) tlake i naturalnih daća u novčana podavanja.²⁰

Sukob između crkve i feudalne gospode zbog desetine završio je 80-tih godina XV stoljeća utvrđivanjem načina njena plaćanja. Tada je općenito utvrđeno da se ta daća plaća u novcu.²¹ Podaci iz popisa crkvene desetine potvrđuju da se desetina gotovo svagdje doista i pobirala u novcu.

Popisi desetine u Zagorju iz druge polovice XV stoljeća pokazuju da je bilo dosta kmetova koji su posjedovali sitne zemljišne parcele kao inkvilini, a istodobno imali goleme vinograde.²² Ti su kmetovi, kao specijalizirani proizvođači, nesumnjivo bili zainteresirani da prodaju svoje viškove vina i kupuju druge poljoprivredne proizvode.

U Pokuplju, a osobito oko Siska, bilo je početkom XVI stoljeća veoma razvijeno svinjogojstvo. Popisi desetine iz toga kraja jasno pokazuju da su mnogi kmetovi uzgajali svinje za prodaju. Godine 1506. oko 70 kmetova sisačkog vlastelinstva imalo je više od 50 komada svinja.²³

¹⁸ *Arhiv Hrvatske* (dalje: AH), *Arhiv prvostolnog kaptola u Zagrebu* (dalje: KAZ), Acta Capituli Antiqua, sv. 21, br. 21.

¹⁹ AH, Neoregistrata acta (dalje: NRA), sv. 20, br. 96; isto, sv. 31, br. 4; isto, sv. 207, br. 26; isto, sv. 580, br. 49; I. Tkalčić, *Izprave XV. vieka iz »crvene knjige« zagrebačkog kaptola*, *Starine XI*, 1879, 23.

²⁰ Na molbu sisačkih podložnika Kaptol je 1470. donio odluku »ut iidem pro decimis tritici, item pro mardurinis in provincia, in oppido autem pro taxa Sancti Martini [...] de singulis sessionibus unum florenum in auro [...] solvere habebunt.« (I. Tkalčić, n. dj., 41). Na tom je vlastelinstvu 1482. i 1485. u novčanu daću pretvorena i desetina vina (Isti, 56—57, 64), Podložnicima u Sesvetama dana je 1482. »povlastica« da umjesto »laborum et servitiorum« plaćaju godišnje 1 forintu. Jednaku su »povlasticu« uživali kmetovi u Brestju (Isti, 5, 60).

²¹ Sporazumi između biskupa Osvalda Tuza i slavonskog plemstva o načinu plaćanja desetine i njenom novčanom iznosu sklapani su: 31. I 1571, 1481. i 1490. (*Arhiv JAZU*, D-XV-96; AH, KAZ, ACA, sv. 103, br. 49; *Nadbiskupski arhiv*, Decimalia, br. 75).

²² AH, KAZ, ACA, sv. 43, 22, 25, 26 (oko 30 popisa iz XV stoljeća).

²³ Isto, sv. 43, br. 5—55.

Glavni dio seljačke trgovine bio je usmjeren na zapad, prema slovenskim zemljama. Slovenski su kmetovi u trgovini hrvatskih zemalja imali posredničku ulogu. Oni su otkupljivali proizvode koji su se izvozili iz Hrvatske i zatim ih prodavali dalje u Primorje, Italiju i Austriju. Čini se da je trgovina slovenskih seljaka po količini robe neko vrijeme bila čak na prvom mjestu, ispred trgovine koju su vodili građani i feudalci. Neki su slovenski feudalci podupirali trgovinu svojih kmetova jer su pronašli putove da iz nje izvlače korist.²⁴

Izvori svjedoče da je seljačka trgovina u Hrvatskoj stanovito vrijeme i u XVI stoljeću bila veoma živa. Istraga protiv zagrebačkih tridesetničara iz 1550. pokazuje da su kmetovi tjerali čitava krda svinja i stoke preko tridesetnica u Stubici, Jamnici, Turropolju, Steničnjaku i prelaza na Kupi. Tridesetničari su samo u Jamnici bili optuženi da su tokom jedne godine krivo naplatili tridesetnicu od oko 650 komada izvezenih svinja. Neki su seljaci za izvoz stoke osnivali čak i posebna ortačka udruženja.²⁵

Interes seljaka za trgovinu poljoprivrednim proizvodima održao se i u drugoj polovici XVI stoljeća, ali je teško ocijeniti kakav je tada ta trgovina imala opseg. Trgovinom se bavio brat ustaničkog vojnog zapovjednika Ilije Gregorića Šimun ili npr. kaptolski kmet Stjepan Šajković, kojem je Tahy oteo čopor debelih svinja kad ih je tjerao u Ptuj.²⁶

Seljaci su se u doba bune tužili da im se onemogućava i zabranjuje trgovina, ali zasad ne raspoložemo izvorima koji bi potvrdili da se opseg seljačke trgovine doista smanjivao.

Poznato je da su hrvatski kmetovi uz Sutlu uvelike krijumčarili stokom koju su prodavali u Štajersku. Sredinom XVI stoljeća počeo se pooštrevati carinski režim za tu trgovinu. Broj tridesetničkih ureda Slavonske tridesetnice porastao je od 1553. do 1578. s 12 na 24. Robu koja se izvozila iz Slavonije u Štajersku ili prema moru nadziralo je i carinilo oko 60 činovnika.²⁷

Pooštrena carinska kontrola izazivala je dosta snažno nezadovoljstvo i seljaka i feudalne gospode. Rad tridesetničke filijale u Klanjcu, osnovane 1552, bio je gotovo potpuno paraliziran smetnjama koje su joj činili vlastelinski službenici i seljaci.²⁸

Kad su 1572. tridesetničari pokušali provesti istragu o krijumčarenju stoke s velikotaborskog vlastelinstva, na njih je napalo 200 »bijesnih seljaka« (furiosi rustici), što nesumnjivo svjedoči o njihovu interesu za krijumčarenje, odnosno za trgovinu stokom.²⁹

Sve u svemu, u drugoj polovici XV, a dijelom i u XVI stoljeću, vršilo se uključivanje zavisnih seljaka u robno-novčane odnose, u prvom redu preko trgovine poljoprivrednim proizvodima. Ista se pojava u Zapadnoj Evropi javila

²⁴ Gestrin, *Gospodarstvo in družba na Slovenskem...*, 11, 16—18; Grafenauer, n. dj., 191, 201.

²⁵ AH, KAZ, Acta loci credibilis, series II, br. 665.

²⁶ Rudolf Bičanić, Počeci kapitalizma u hrvatskoj ekonomici i politici, Zagreb 1952, 13; J. Adamček, Građa o susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu, *Arhivski vjesnik* VII—VIII, Zagreb 1964—65 (dalje: AV VII—VIII), 307.

²⁷ Othmar Pickl, Der »Dreissigst im Vindischland«, u knjizi *In Lebensraum der Grenze. Festschrift Fritz Posch*, Graz 1971.

²⁸ *Hofkammerarchiv* u Beču, Hofffinanz in Ungarn, Rote Nr. 6, Fol. 6—8.

²⁹ AH, KAZ, Acta loci credibilis, series II, br. 1320.

mного ranije, još u XIV stoljeću. Uključivanje seljaka u robno-novčane odnose i svođenje feudalne rente na novčani oblik imalo je golemo gospodarsko i društveno značenje. Te su pojave izazvale proces unutrašnjeg razaranja feudalne strukture društva, razgrađivanje vlastelinstava i slabljenje feudalne potčinjenosti kmetova. Tendencija uključivanja kmetova u robno-novčane odnose pogodovala je u krajnjoj liniji stvaranju kapitalističkih elemenata u poljoprivredi.

Međutim, ta je tendencija već u samom početku naišla na veoma snažnu branu, zapravo na suprotnu tendenciju — feudalnu trgovinu. Već krajem XV stoljeća počela su feudalna gospoda također pokazivati živi interes za trgovinu poljoprivrednim proizvodima. Trgovina je za njih postala važno vrelo prihoda koje im je omogućilo da prevladaju krizu vlastelinske privrede. Uključivanje feudalne gospode u trgovinu poljoprivrednim proizvodima provodilo se uz istodobno potiskivanje iz nje seljaka i izgrađivanje feudalnog monopola. Plemstvo je kao vladajuća klasa raspolagalo svim sredstvima da u toj trgovini u XVI stoljeću ojača svoj privilegirani položaj.

2. Razvoj feudalne trgovine i potiskivanje seljaka iz trgovine poljoprivrednim proizvodima

Feudalci su svoj monopol u trgovini poljoprivrednim proizvodima legalizirali putem Sabora. Plemstvo je u saboru uspjelo obraniti svoje pravo prvokupa poljoprivrednih proizvoda od kmetova.

Vlastelinsko pravo prvokupa postalo je glavna kočnica razvoja seljačke trgovine i nesumnjivo dopunski oblik izrabljivanja kmetova. Feudalci su odlučno branili navodno pravo da od svojih podložnika mogu prvi kupovati sve poljoprivredne proizvode. To se »pravo« u praksi pretvaralo u najobičniju otimačinu. Nakon podmirivanja svih daća kmetovi su morali svojoj gospodi prodati sve one proizvode koje su imali kao viškove. Cijenu tim proizvodima određivali su sami feudalci, a bila je svagdje smiješno niska. To je značilo da kmet svoje poljoprivredne proizvode sam nije smio nikome prodavati. Nitko, osim vlastelina, nije smio ni kupovati od kmetova. Vlastelin je tako postajao posrednik u seljačkoj trgovini. Pokraj vlastitih proizvoda koje je dobio sa svojih aloda, on je trgovao i s proizvodima koje je dobio i »otkupio« od seljaka. Alodijalna proizvodnja još je uvijek bila vrlo skromna, pa je feudalac najviše prodavao proizvode koje je dobivao od kmetova putem naturalne rente i koje im je oduzimao pravom prvokupa.

Sve te osobine trgovine, koju su vodili feudalci, došle su do izražaja u trgovini s vojskom u Vojnoj krajini. Vojna krajina je još 40-tih godina XVI stoljeća postala glavni kupac poljoprivrednih proizvoda u Hrvatskoj. Vojnici su se tada uzdržavali plaćama koje su dobivali od nutarnjo-austrijskih pokrajina. Njihove su kupovine stalno održavale visoku konjunkturu na tržištu poljoprivrednih proizvoda.

Pokušaj vojnih vlasti da se razbije monopol feudalne gospode u trgovini poljoprivrednim proizvodima nije uspio. Plemstvo je obranilo povlasticu da ono bude isključivi liferant za vojsku, iako je od toga, kako su tvrdili neki oficiri, trpjela njena borbena sposobnost.

Neprilike oko opskrbe vojske u vezi s feudalnim monopolom prikazali su u svom dopisu vladaru od 21. rujna 1560. krajiški oficiri Franjo Teuffenbach i Franjo Poppendorf. Pisali su »da hrvatski i slavonski knezovi i gospoda neprekidno trguju živežom [...] i prisvajaju ga od svojih podložnika na svim svojim posjedima i područjima...«. »Kad staleži od svojih podložnika« — pisali su dalje — »utjeraju godišnje daće, namete i gornicu, kao i desetinu, nije im to dosta, nego od svakoga zahtijevaju, pa i od podložnika drugih vlastelinstava koji na njihovom području imaju vinograde, određenu količinu žita ili vina.« Za te proizvode feudalcu su sami određivali cijene. Osim toga, feudalcu »zabranjuju da itko na njihovim posjedima bilo kome išta daje ili prodaje.« Monopoliziranje svih viškova proizvodnje omogućavalo je feudalcima da »poskupljuju proizvode onoliko koliko sami ushtjednu, ne samo dvostruko i trostruko, nego čak i četiri, pet i šest puta više nego što su platili podložnicima«.

U dopisu su navedeni feudalcu na čijim se posjedima sprovodio nasilni otkup poljoprivrednih proizvoda. Spisak tih vlastelina pokazuje da je primjena prava prvokupa bila gotovo opća pojava. Teuffenbach i Poppendorf optuživali su za monopoliziranje trgovine poljoprivrednim proizvodima: zagrebačkog biskupa (posjedi Topusko, Pokupsko, Ugra, Gradec), Zagrebački kaptol (posjedi Sisak, Varaždinske Toplice, Petrinja, Gradec Donji, Gradec Gornji, Petrovina, Kraljevec, Stenjevec), grofove Zrinske (Međimurje, Rakovec, Vrbovec, Medvedgrad, Ozalj, Ribnik, Dubovac), grofa Petra Erdödyja (Cesargrad, Jastrebarsko, Okić, Želin, Novigrad), Ivana Alapića (Vukovina, Veliki i Mali Kalnik, dijelovi vlastelinstva Brezovice), Ratakaje (Veliki i Mali Tabor), Kegleviće i Sekelje (Krapina, Kostel i Lohor), Nikolu Frankopana i Grubera (Samobor, Letovanić), Andriju Bathoryja i Andriju Theuffenbacha (Susjedgrad i Donja Stubica), Batthyanyja (Greben, Nedeljanec, Gajinci) i Gyulajja (Vinica i Trakošćan).³⁰

Podaci o masovnoj primjeni feudalnog prava prvokupa uoči seljačke bune nalaze se u mnogim izvorima.

Računi za vlastelinstvo Steničnjak, koje smo nedavno pronašli u Mađarskom državnom arhivu u Budimpešti, pokazuju da je prihod od trgovine poljoprivrednim proizvodima postao važna stavka u prihodima tog vlastelinstva. Godine 1552. ono je od prodaje poljoprivrednih proizvoda dobilo 490 forinti što je činilo 30,5% novčanih prihoda vlastelinstva. Taj je iznos predstavljao čistu dobit, jer je vlastelinstvo prodavalo robu »kupljenu radi trgovine« (emptitio ad questum). Činjenica da je između kupovne i prodajne cijene gotovo svih proizvoda postojala velika razlika, upućuje na zaključak da je »emptitio ad questum« zapravo bilo pribavljanje robe putem vlastelinskog prava prvokupa od podložnika.³¹

³⁰ Sadržaj ovog izvještaja objavio je R. Lopašić u »Prilozima za poviest Hrvatske XVI i XVII vieka iz štajerskog zemaljskog arhiva u Gradcu« (*Starine XIX*, Zagreb 1887, 11). Dokument se tada nalazio u zbirci »Antiqua über Grenz und Militär Angelegenheit« (sv. 8, br. 10), koja je u novije doba rasformirana. Original izvještaja pronašli smo u kronološkoj seriji novostvorene zbirke »Militaria« u Zemaljskom arhivu u Grazu.

³¹ *Mađarski državni arhiv u Budimpešti*, Varósi es kamarai irátok, Fol. Lat. 1390.

Na susjedgradsko-stubičkim posjedima viškovi poljoprivrednih proizvoda najčešće su seljacima otimani bez ikakve naknade. Godine 1567. tužili su se kmetovi iz Oroslavlja i Golubovca da im je Tahyjevi kaštelan oduzeo »mnogo vedara vina povrh onoga, što su dužni davati kao redovitu daću«. Kmetovi iz seoske općine Podgorje iznijeli su »da je gospodin Tahy od njih siromaha otimao vino po tako niskoj cijeni da su gotovo potpuno osiromašili«. Slično su se tužili i kmetovi iz Stenjevcu.³² U Tahyjevo doba bilo je općenito rašireno nametanje podložnicima različitih izvanrednih daća u naravi i novcu.³³

Na vlastelinstvima Okiću i Jastrebarskom udovica bana Petra Erdödyja »otkupila« je od seljaka god. 1572. gotovo sve vino, tako da nisu mogli dati crkvenu desetinu, koju je Zagrebački kaptol htio sakupiti u naravi.³⁴

Nastojanje feudalaca da očuvaju i učvrste svoj monopol u trgovini poljoprivrednim proizvodima odrazilo se u radu hrvatskog sabora.

Vladar je 1562. zatražio od hrvatskog sabora da riješi pitanje opskrbe vojske na temelju prijedloga vojnih zapovjednika. Prekorio je staleže da namirnice »mnogi otkupljuju po niskoj cijeni i zatim s njima trguju«, tj. prodaju ih vojsci po visokim cijenama. Tražio je da sabor nađe put »kojim bi se zabranio takav otkup i takova trgovina, tako da iste namirnice (victualia) kmetovi mogu odvoziti i prodavati vojsci« i dalje da se cijene namirnica limitiraju.

Sabor je ove kraljeve zahtjeve razmatrao na zasjedanju 15. ožujka 1562. Staleži su odbacili prijedlog da se seljacima dozvoli slobodna trgovina. Lice-mjerno su tvrdili da kmetovi ne mogu vojsci direktno prodavati poljoprivredne proizvode, jer sve svoje viškove moraju prodati još prije nego što su sazreli u poljima i vinogradima. Oni koji priskaču seljacima u nevolji i otkupljuju od njih žitarice i vino čine im veliku uslugu, jer da nije njih seljaci ne bi mogli izdržati od žetve do žetve.

Zahtjev vladara da se zabrani preprodaja poljoprivrednih proizvoda hrvatski su feudalski ocijenili kao ograničavanje ljudskih sloboda. Zamolili su »da ih oslobodi od tog nečuvenog tereta, budući da je općenito u cijelom svijetu slobodno svakome kupovati i prodavati ono što ima«.

Tako su se feudalski predstavljali kao zaštitnici slobodne trgovine. Slobodnu trgovinu dakako nisu branili zbog interesa trgovačkog staleža. Sami su konstatali da u Hrvatskoj nema »velikih trgovaca«, a prema sitnima nisu bili previše liberalni. Sabor je cijene u trgovini na malo često limitirao. Interesi seljaka također nisu dolazili u obzir, jer su smatrali da kmetovi nisu u stanju trgovati. Plemstvo je dakle mislilo na svoj interes, branilo je slobodnu feudalnu trgovinu.³⁵

Plemstvo nije dozvolilo vojnim opskrbcima da idu po vlastelinstvima kupovati proizvode od kmetova. Neka vojnici i dalje kupuju na tjeđnim sajmo-

³² AV VII—VIII, 233—235.

³³ Ivan Bojničić, Preslušavanje svjedoka protiv susjedgradskom silniku Franji Tahyju god. 1567, *Vjesnik zemaljskog arhiva* XII, 1910, 16—47.

³⁴ AH, KAZ, ACA, sv. 14, br. 44.

³⁵ F. Šišić, Hrvatski saborski spisi III (dalje: Šišić, HSS III), 93—94. Saborski zaključak od 15. III 1562. preveo je na hrvatski Vj. Klaić, *Povijest Hrvata* III/1, 236—237.

vima u Varaždinu, Vinici, Ludbregu, Koprivnici, Križevcima, Rakovcu, Marči, Ugri, Zagrebu, Samoboru, Klanjcu itd. Cijene na tim sajmovima diktirali su feudalci.

Rasprava o feudalnom pravu prvokupa obnovljena je na Ugarskom saboru u Bratislavi 10. rujna 1563. Predstavnici kralja opet su tražili da se zabrani prekupljivanje namirnica od strane posrednika, te da se svakom podložniku i kmetu dozvoli prodavati namirnice koje ima kome god hoće. Staleži su se suglasili da se posrednička trgovina zabrani trgovcima, ali ne i plemstvu. Tvrdili su da feudalna gospoda posuđuju svojim kmetovima novac za plaćanje poreza i da im kmetovi te dugove vraćaju u vinu i žitaricama. Vojne vlasti su na to obrazloženje primijetile da gospoda od kmetova uzimaju žitarice i vino tri do četiri puta jeftinije nego što se prodaje na tržištu.³⁶

Vojne vlasti su 80-ih godina XVI stoljeća obnovile pitanje o feudalnom monopolu u snabdijevanju vojske. Godine 1581. Sabor je ponovno odbio zahtjev da se zabrani prekupljivanje poljoprivrednih proizvoda. Plemstvo je tvrdilo da je u Hrvatskoj slobodna trgovina, iako je inače svima bilo jasno da kmetovi ne smiju slobodno trgovati.³⁷

Nadvojvoda Karlo je 1584. tvrdio da je zbog posredničke trgovine velika skupoća u Karlovcu, tako da se vojska neće moći uzdržavati od svoje plaće. Hrvatski se sabor ovaj put složio da je posrednička trgovina uzrok velike skupoće, ali je tvrdio da tu trgovinu vode bolje plaćeni vojnici. Oni po selima kupuju namirnice, pa ih onda u Karlovcu preprodavaju po visokim cijenama.³⁸ God. 1588. su tvrdili da ti vojnici (Nijemci) dočekuju robu na putovima, kupuju je i zatim preprodavaju po »dvostrukoj, pa čak i trostrukoj cijeni«.³⁹ Staleži su sada, kad se pojavila konkurencija njihovoj trgovini, otvoreno priznavali, da je posredništvo uzrok skupoće namirnica. Kad se, međutim, radilo o njihovom posredovanju između kmetova i vojske, energično su tvrdili da je to posredovanje opravdano i nužno. Ali kad je 1586. zapovjednik Karlovca odredio maksimalne cijene, hrvatsko plemstvo je prestalo dovoziti opskrbu. Barun Akacije Thurn je 26. veljače 1586. pisao da plemići radije spaljuju svoje žito, nego da ga prodaju po maksimiranim cijenama.⁴⁰

Znatan dio novčanih sredstava, koja su austrijske pokrajine ulagale u obranu Vojne krajine, prelijevao se preko monopolizirane trgovine u džepove hrvatskih feudalaca. O tome svjedoči npr. briga hrvatskog sabora o opticaju novca. Staleži su se 1578. tužili da vojni opskrbnici plaćaju namirnice po jednom novčanom tečaju, a da u štajerskim gradovima vlada drugi. Vojni opskrbnici su npr. 1584. računali da ugarski denar vrijedi 3 bečka denara, a u Štajerskoj su za njega davali samo dva denara.⁴¹

Hrvatsko je plemstvo u XVI stoljeću ostvarilo vodeću ulogu u izvozu iz Hrvatske. Čini se da su seljaci iz izvozne trgovine postepeno isključivani od sredine stoljeća. Temelj monopolističkog položaja feudalne gospode u izvozu bila je privilegija po kojoj su plemići oslobođeni plaćanja carine na izvoz vlas-

³⁶ Grafenauer, n. dj., 195—196.

³⁷ Šišić, HSS IV, 59.

³⁸ Isto, 149, 151.

³⁹ Isto, 223.

⁴⁰ R. Lopašić, Spisi hrvatske krajine I, 133—135.

⁴¹ Šišić, HSS IV, 11, 18, 151.

titih proizvoda i uvoz robe za vlastitu potrošnju. Feudalci su tu povlasticu obilato zloupotrebjavali. Veći dio njihova izvoza sačinjavali su proizvodi koje su nasilnim sredstvima otkupili od kmetova, a samo neznatan dio njihova alodijalna proizvodnja. Zahvaljujući svojoj povlastici njihovi su proizvodi mogli biti konkurentniji od proizvoda koje bi izvozili seljaci.

Hrvatski je sabor ljubomorno čuvao privilegiju plemstva da ne plaća carinu. Sabor je 1560. zamolio vladara da tridesetničari »ne prisiljavaju plemiće podanike Njegova Veličanstva jednako i seljake da plaćaju nezakonitu tridesetninu«.

Seljaci se nisu mogli osloboditi povećane carine, ali plemstvo je obranilo svoju povlasticu da upće ne plaća tu daću. Sabor se 22. veljače 1568. požalio vladaru da tridesetničari »na prestaju utjerivati neuobičajenu i nečuvenu tridesetninu protivno najjasnijim slobodnostima od stvari koje kupuju ili prodaju na sajmovima za vlastitu svoju potrebu i potrebu svojih slugu«.⁴²

Praktički je bilo gotovo nemoguće utvrditi što plemići izvoze za svoje osobne potrebe, a što za trgovinu. Kad god su tridesetničari pokušali cariniti robu feudalaca, Sabor je dizao glas da je to protivno drevnim privilegijama plemstva. Protesti protiv pokušaja pobiranja tridesetine od plemića upućivani su 1533, 1568, 1569, 1570. i 1574.⁴³

Čini se da se u drugoj polovici XVI stoljeća veći dio poljoprivrednih proizvoda iz Hrvatske izvezio putem povlaštene feudalne trgovine. Biskup Šimun Bratulić optužio je 1602. hrvatske magnate i plemiće da bez plaćanja carine izvoze u Štajersku kao vlastite proizvode goleme količine meda i stoke koju su otkupili od kmetova. Sve to otpremaju u Ptuj, Radgonu i druge gradove u Štajerskoj i ondje prodaju.⁴⁴

Polazeći od svog privilegiranog položaja hrvatsko je plemstvo energično istupalo protiv svakog ograničavanja izvoza. Godine 1559. suprotstavili su se kraljevu nalogu da se u izvozu preferira Rijeka i Senj. Tvrđili su da se iz Hrvatske mora izvoziti i u druga mjesta, jer se samo tako može pribaviti sol.⁴⁵ God. 1560. Sabor je ponovo tvrdio da su stanovnici Hrvatske prisiljeni izvoziti i da je to samo razmjena za sol i ulje. Staleži su ujedno tražili da se dozvoli slobodan uvoz žitarica iz Ugarske u Slavoniju i slobodan izvoz vina iz Slavonije u Ugarsku.⁴⁶

Sabor je jedino 1566. zabranio izvoz žitarica i vina, ali je već iduće godine tvrdio da plemstvo mora izvoziti — »mijenjati žitarice za sol«. Godine 1573. staleži su odbacili kraljev mandat da »se zabranjuje izvoz u strane zemlje prije nego što se snabdiju granična mjesta«. Tvrđili su da se izvozi samo »za svakodnevnne potrebe«.⁴⁷

Uspostavljanje monopola feudalne gospode u trgovini poljoprivrednim proizvodima postalo je jedan od najvažnijih izvora nezadovoljstva hrvatskih

⁴² Šišić, HSS III, 71—71.

⁴³ Isti, HSS I, 309, III, 211, 257, 277, 431.

⁴⁴ Isti, HSS IV, 429. Ovdje nisu uzeti u obzir podaci iz knjige F. Gestrina, Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem, Ljubljana 1972. Podaci iz mitničkih knjiga u Rijeci vjerojatno će utočiti naše predodžbe o ulozi pojedinih društvenih slojeva u izvozu poljoprivrednih proizvoda iz Hrvatske.

⁴⁵ Šišić, HSS III, 55.

⁴⁶ Isto, 69—70, 76.

⁴⁷ Isto, 138, 171, 397.

seljaka u doba seljačke bune 1573. Pobunjeni seljaci su na više mjesta isticali da je njihova glavna namjera ukidanje svih mitnica i tridesetničkih postaja, koje ometaju slobodnu trgovinu.

Wolf Thurn je 6. veljače 1573. saznao od uhapšenih ustanika da »im je od starine sve do nedavno bilo slobodno trgovati svojim dobrima« i da »neće prestati (borba), pa makar to potrajalo sedam godina, dok sebi ne otvore putove i prolaze«. ⁴⁸ Uhvaćeni ustanik Mikula Bartolić izjavio je na saslušanju da je među pobunjenicima čuo izjave: »naši su putovi nama zatvoreni, stoga hoćemo da nam se otvore«. ⁴⁹ Krištof Gall, koji je u Brežicama saslušavao nekoliko ustanika, javio je 22. II 1573. u Ljubljani da su mnogi seljaci »općenito govorili da su ustanici namjeravali doći do Ljubljane i na obalu mora i sve podvrgnuti pod svoju vlast«. ⁵⁰

Ustanici su za vrijeme bune doista svagdje najčešće napadali mitničare (Aufschlager) i plijenili mitnice (Aufschlag-Haus, Meüt). Wolf Thurn je u citiranom pismu konstatirao da ustanici »posvuda, u svim mjestima, čim stignu žele dobiti u svoje ruke mitničare i sve što je u vezi s njima, i razvlače njihove kuće«.

Na temelju svega što je izloženo može se zaključiti:

U XVI stoljeću počelo je uspostavljanje feudalnog monopola u trgovini poljoprivrednim proizvodima. Taj je monopol seljačku trgovinu stavljao u neravnopravan položaj i postepeno je uništavao. Plemstvo je za uspostavljanje svog monopola iskoristilo stare privilegije o povlaštenom uvozu i izvozu. Te su privilegije u XVI stoljeću dobile pun sadržaj. Najvažniji poticaj uključivanju feudalne gospode u trgovinu poljoprivrednim proizvodima bile su potrebe vojske u Vojnoj krajini. Vojska je postala veliki potrošač poljoprivrednih proizvoda, što je pojačalo konjunkturu na tržištu i pružilo mogućnost visokih zarada.

U želji da što više zarade prodajom poljoprivrednih proizvoda feudanci su uveli dopunske oblike izrabljivanja svojih podložnika. Počeli su obilato koristiti pravo prvokupa, tj. prisiljavati seljake da im po niskim cijenama prodaju sve viškove svojih proizvoda. Prisiljavanje zavisnih seljaka da prodaju zemaljskoj gospodi svoje proizvode imalo je dvojako značenje: vlastelin je na jednoj strani dolazio do jeftinih poljoprivrednih proizvoda, dok je istodobno na drugoj strani onemogućavao kmetove da sami tim proizvodima trguju. Uspostavljanje feudalnog monopola u trgovini poljoprivrednim proizvodima odrazilo se u radu hrvatskog Sabora. Hrvatski su staleži u drugoj polovici XVI stoljeća energično branili feudalno pravo prvokupa, pravo na neocarinen uvoz i izvoz i općenito pravo plemstva da slobodno izvozi poljoprivredne proizvode.

Hrvatski i slovenski seljaci osjećali su svoje potiskivanje iz trgovine kao veliki teret. Sve se to odrazilo i u njihovoj buni 1573. godine. Pobunjenici su na nekoliko mjesta izjavljivali da je glavni cilj njihove borbe oslobađanje trgovine od svih monopola, »da će poći do Ljubljane i morske obale i sve podrediti sebi«, da će se boriti sve dok ne otvore putove i ceste.

⁴⁸ J. Adamček, *Seljačka buna 1573*, 112.

⁴⁹ Franjo Rački, *Građa za poviest hrvatsko-slovenske seljačke bune god. 1573*, *Starine JAZU VII*, Zagreb 1875 (dalje: *Starine VII*), 252.

⁵⁰ Isto, 264.

B.

POVEĆAVANJE FEUDALNOG PRITISKA NA PODRUČJU NATURALNE RENTE

Porast feudalne trgovine nije pratilo paralelno povećavanje dominikalne proizvodnje, tako da feudalcima glavni dio proizvoda za svoju trgovinu nisu mogli dobiti na vlastitim poljima, već su ga dobivali oduzimanjem viškova od seljaka i povećavanjem naturalne rente. Tako su naturalne daće postale područje na kojem se koncentriralo feudalno izrabljivanje.

U XVI stoljeću povećane su gotovo sve naturalne daće, ali je za kmetove ipak najteže bilo povećavanje crkvene desetine.

1. Povećavanje crkvene desetine

U drugoj polovici XVI stoljeća vodila se politička borba između zagrebačkog biskupa Osvalda Tuza i plemstva oko crkvene desetine. Biskup je uspio da mu se prizna pravo pobiranja te daće na području čitave zagrebačke biskupije. Poslije dugotrajnih svađa, sklopljen je 1490. sporazum o načinu plaćanja te daće. Tim je sporazumom utvrđeno da se »od svake desete mjere pšenice, raži, zobi i ječma treba platiti 6 denara, kojih 100 vrijedi 1 forintu, a od svake desete mjere obe vrste prosa trebaju platiti četiri denara«.

Desetina vina se također plaćala u novcu. Podložnici su od svakog desetog vedra vina trebali platiti prema količini pinte koje je sadržavalo, od svake dvije pinte 1 denar.

Sporazumom je bilo predviđeno da se novcem može platiti na isti način desetina svinja i desetina pčela.⁵¹

Sve u svemu, ugovor između biskupa Osvalda i hrvatsko-slavonskog plemstva potvrdio je da je crkvena desetina novčana daća. Desetina se na pojedinim mjestima još i u XIV stoljeću pobirala u novcu. Sporazum iz 1490. utvrdio je novčani ekvivalent desetine. Taj je ekvivalent postao stalan, bez obzira na tržišne cijene poljoprivrednih proizvoda. Biskup je inače tražio da se taj ekvivalent utvrđuje svake godine prema cijenama na tržištu, ali plemstvo na to nije pristalo.

Desetina je na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu regulirana još 1475. Zagrebački je kaptol u tom kraju pobirao samo desetinu vina, pšenice i raži. Sve su se te daće plaćale u novcu. Za svaku desetu mjeru žitarica ili deseto vedro vina kmetovi su morali platiti 8 bečkih denara (1 forinta iznosila je 270 bečkih denara).⁵²

Cijene žitarica i vina rastle su u XVI stoljeću vrtoglavom brzinom, a novčani ekvivalent desetine gotovo se nije mijenjao. Na Susjedgradu i Stubici desetina se 1567. plaćala samo 10 denara za desetinsku mjeru žitarica i desetinsku mjeru vina.

⁵¹ *Nadbiskupski arhiv* u Zagrebu, *Decimalia*, br. 75.

⁵² *AH, KAZ, ACA*, sv. 13, br. 62.

sko vedro vina.⁵³ Povišenje od svega 2 denara u gotovo sto godina bilo je neznatno. Porast cijena poljoprivrednih proizvoda doveo je do golema nerazmjera između realne vrijednosti desetine i njena ekvivalenta u novcu. Kmetovi više nisu plaćali deseti dio vrijednosti svojih proizvoda; ponegdje je desetina postala gotovo simbolična daća. Jednako je bilo i na drugim vlastelinstvima.

Zbog svega je toga desetina u XVI stoljeću zainteresirala feudalnu gospodu. Feudalci su gotovo svagdje preuzeli pobiranje te daće u svoje ruke i zatim je preveli iz novčanog u njen prirodni, naturalni oblik. Oduzimanje desetine od crkve provodilo se obično nasilnim sredstvima, prisiljavanjem biskupa i kaptola da je uz relativno niski zakup prepuste vlastelinu.

Ban Petar Erdödy prisilio je sredinom XVI stoljeća Zagrebački kaptol da mu izda u zakup desetinu na vlastelinstvima Okiču, Jastrebarskom i Želinu. U ime zakupa plaćao je godišnje 350 forinti, a desetina sabrana u naturi donosila mu je nesumnjivo mnogostruko veće prihode. Osobito je bila unosna desetina vina. Erdödy su držali u zakupu desetinu i na cesargradskom vlastelinstvu. Udovica bana Petra, Barbara Alapić žestoko se suprotstavljala pokušajima kanonika da sami pobiru tu daću nakon što su istekli zakupni ugovori.⁵⁴

Godine 1550. posvojio je desetinu samoborskog vlastelinstva Nikola Frankopan. On je tvrdio da ima »nekoliko graničnih tvrđava koje je preče snabdijevati, nego stolove gospodina prepozita«. Kaptol je 1557. izračunao da su ga samoborska gospoda osmogodišnjom uzurpacijom desetine oštetila za 3.000 forinti, ali je ipak na kraju pristao da desetinu izda toj gospodi u zakup.⁵⁵

Poslije prelaza u ruke feudalne gospode desetina je na samoborskom vlastelinstvu postala najteža daća. Purgari su se tužili da vlastelinske sluge kod desetinjanja vina »tako veliku meru derse, da je polvederje tako veliko, da komaj dva človeka nazva uzdignuti« mogu (1602).⁵⁶

Na sličan su način feudalna gospoda posvojila desetinu gotovo na svim zagorskim vlastelinstvima (velikotaborskom, krapinsko-kostelskom, Vinici, Trakošćanu itd.). Zrinski su desetinu cijelog Međimurja i Ozlja preuzeli za 350 forinti čak u »vječiti zakup«. Desetina je na svim tim vlastelinstvima poslije toga bila rekomutirana u naturalni oblik.⁵⁷

Na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu desetinu je 1548. zakupio od zagrebačkog kaptola tadašnji vlastelin Jakov Sekelj od Kavenda za 150 forinti godišnje. Barun Helfrih od Kajnaha povećao je 1553. taj zakup na 200 forinti. Međutim, tek je Tahy 1567. pokušao desetinu rekomutirati u naturalni oblik. Kako se time ta daća povećavala 4 — 6 puta, kmetovi su podigli bunu.⁵⁸

Prevođenje desetine iz novčane u naturalnu daću svagdje je značilo njeno povećavanje. Kmetovi topuskog vlastelinstva, koji su se također pobunili zbog tog prevođenja, žalili su se 1555. »da se pamti gotovo sto godina da se desetina u Topuskom nije davala u naravi, već se plaćala po deset denara od mjere.

⁵³ AV VII—VIII, 231.

⁵⁴ AH, KAZ, ACA, sv. 14, br. 44, 63, 64.

⁵⁵ Isto, sv. 14, br. 4; Laszowski, Monumenta Habsburgica III, 370—371.

⁵⁶ AH, KAZ, ACA, sv. 14, br. 13.

⁵⁷ Barabás, Codex epistolaris et diplomaticus comitis Nicolai de Zrimo II, Budapest 1899, 270—272.

⁵⁸ AH, KAZ, ACA, sv. 13, br. 68, 69.

A sada nas prisiljavaju da platimo po mjeri 65 denara (ili dajemo u naturi)«. Podaci pokazuju da se na topuskom vlastelinstvu opterećenje desetinom žitarica poslije rekmutacije povećalo preko 6 puta, a desetinom svinja oko 5 puta.⁵⁹

2. Povećavanje gornice

Feudalni se pritisak tokom XVI stoljeća, a osobito uoči seljačke bune 1573. povećavao i na drugim naturalnim daćama. Najveći interes feudalna su gospoda pokazivala za sve vinske daće, pa se — osim pretvaranja desetina vina u naturalnu daću — na više vlastelinstava može primijetiti i povećanje gornice.

Stubički kmetovi su se 1567. tužili da su Tahyjevi službenici na mnogo mjesta samovoljno povećali gornicu. Ilija Gregorić je u istrazi izjavio da je Tahy na susjedgradskom dijelu vlastelinstva mnogim kmetovima povećao gornicu za 22 pinte.⁶⁰ To se povećanje gornice nazivalo »herg« i uvedeno je u susjedgradski urbar 1566. godine. Vlastelinstvo je te godine gornice ubralo 3356 vedara, a putem »herga« 1166 vedara vina.⁶¹

Feudalna su gospoda pribjegavala povećavanju i novčanih tereta. Tako su kanonici Zagrebačkog kaptola nametali svojim kmetovima 2—3 puta godišnje izvanredne novčane daće. Gruberi su nove novčane daće utjerivali od kmetova samoborskog vlastelinstva, a osobito je mnogo tih daća ubirao na susjedgradsko-stubičkim posjedima Franjo Tahy. On je u Stubici u tri godine sedam puta nametao izvanredne novčane daće, a u stenjevačkoj sučiji gotovo svaki mjesec.⁶² Ali, uzeto u cjelini, novčana renta ipak nije bila glavno područje povećavanja feudalnih tereta.

Nedavno pronađeni računi susjedgradskih posjeda za 1567. godinu potvrđuju da je težište feudalnog izrabljivanja doista bilo na naturalnim podavanjima. Prema tržišnim cijenama, cjelokupni prihodi susjedgradskih posjeda (bez stubičkog dijela vlastelinstva) iznosili su 1567. između 5.300 i 6.600 forinti, računato prema najnižim i najvišim cijenama poljoprivrednih proizvoda.

Naturalne daće bile su najvažniji dio tih prihoda. Vlastelinstvo je preko njih dobivalo oko 75% vrijednosti svojih prihoda. Godišnji prirod vlastelinskih polja i vinograda davao je oko 22% vrijednosti prihoda. U vrijednosti tog priroda sadržana je većim dijelom vrijednost kmetske tlake, tako da je tlaka vjerojatno činila oko 15% vrijednosti ukupnih prihoda.

Redovite novčane daće činile su svega 3—4% vrijednosti vlastelinskih prihoda. No, novčana renta je ipak davala veći prihod, jer je Tahy uveo brojna ekstraordinarna podavanja u novcu, koja 1567. nisu bila unesena među prihode. Ali da su unesena, ne bi mogla bitno izmijeniti sliku po kojoj su naturalna podavanja glavni oblik eksploatacije susjedgradskih seljaka.

Struktura naturalne rente za 1567. godinu pokazuje da su među naturalnim daćama najvažnije mjesto zauzimale vinske daće: »gornica«, »herg« i desetina

⁵⁹ Isto, *Acta loci credibilis*, series II, br. 800.

⁶⁰ *Starine* VII, 304.

⁶¹ *Mađarski državni arhiv u Budimpešti*, *Urbaria et Conscriptioes*, sv. 51, br. 2.

⁶² Bojničić, n. dj., 23, 26, 28, 38, 40, 45; AV VII—VIII, 219—220.

vina. Vlastelinstvo je preko vinskih daća dobivalo 62% vrijednosti naturalne rente.

Novouvedene daće »herg«, desetina vina, desetina žitarica i desetina svinja — davale su oko 40% vrijednosti naturalne rente. Kmetovi su, dakle, samo u kratkom vremenu (1564—1567) opterećeni s oko 40% povećanim naturalnim podavanjima (po vrijednosti).⁶³

Na temelju svega što je do sada rečeno, može se zaključiti da se položaj hrvatskih seljaka u XVI stoljeću pogoršavao. Do pogoršavanja njihova položaja dolazilo je, kako zbog uspostavljanja monopola feudalne gospode u trgovini poljoprivrednim proizvodima, tako isto i zbog istodobnog povećavanja feudalnih tereta.

Feudalne prepreke seljačkoj trgovini kočile su ekonomski napredak sela i nametale kmetovima dopunske terete.

Glavno područje povećavanja feudalnih tereta postala je naturalna renta. Na taj se način opća težnja feudalne klase za povećavanjem prihoda ostvarivala ponovnim uvođenjem konzervativnih oblika feudalne eksploatacije.

Odras svega toga bilo je opće zaoštavanje klasne borbe. Kmetovi su sve češće tražili izlaz iz teškog stanja u oružanim pobunama. Njihova je borba doživjela svoju kulminaciju u buni 1573. Međutim uoči te bune sazrela je već i misao da kmetovi vlastitom oružanom borbom trebaju ne samo popraviti, već i iz temelja izmijeniti svoj položaj.

II

Zbog ograničenog vremena u ovom referatu neću moći ustaničke namjere prikazati u cjelini. Ograničit ću se stoga samo na ona pitanja koja su još uvijek sporna ili za koja smatram da ih treba više naglasiti.

1.

Metodološke napomene o pristupu rekonstrukciji ustaničkog programa

Sve ono što se zna o ustaničkim namjerama i ciljevima potječe iz zapisnika sa saslušavanja uhapšenih ustaničkih vođa i izvještaja koje su pisali feudalci. Upravo iz karaktera tih izvora proizašlo je nekoliko problema u rekonstruiranju ustaničkih namjera. Svi akteri i sudionici zbivanja nisu u cjelini poznavali seljačke namjere. Postojala je mogućnost da su neki o njima i tendenciozno pisali, što međutim, uvijek treba utvrditi i objasniti.

⁶³ *Mađarski državni arhiv u Budimpešti, Nadasdy család, 65 cs, 34. tetel, fol. 62—70.*

Feudalne su se vlasti poslije ugušivanja bune svagdje brinule da se što više seljaka ispita o povodu izbivanja bune, namjerama i ciljevima ustanika. Najviše su polagale na izjave ustaničkih vođa. Međutim, mnogi uhapšeni seljaci nastojali su što manje govoriti upravo o ciljevima svoje borbe, jer se u istragama istovremeno utvrđivala i njihova osobna krivnja. U tom su pogledu najkarakterističnije izjave Ilije Gregorića i Mihajla Gušetića. Oni su nastojali umanjiti značenje seljačke bune 1573, pa su je gotovo konsekvantno prikazivali samo kao borbu protiv Tahyja. Pritom nisu morali ništa izmišljati, jer je seljačka borba u određenom periodu doista i bila samo borba protiv Tahyja.

U dosadašnjim analizama nije dovoljno naglašen momenat razvoja ustaničkog programa. Program je nesumnjivo koncipiran u toku priprema opće bune, a ideja o općoj buni najvjerojatnije se pojavila još u doba stubičke bune 1567/68. Ali seljačka se borba ipak sve do 1573. javno vodila s drugim, ograničenim ciljevima. Pri analizi izvora mora se stoga voditi računa o tome koji ciljevi i namjere pripadaju određenim fazama seljačke borbe.

U nekoliko izvora koji su nastali 1573. govori se o ustaničkim ciljevima u prethodnom razdoblju, tj. o borbi za protjerivanje Tahyja i pretvaranje čitavog susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva u kraljevski posjed. Danas postoji dovoljno izvora iz kojih se može vidjeti što su seljaci imali kao svoj cilj u buni 1567. (ukidanje desetine u naturi) i u buni 1571—72. (protjerivanje Tahyja), tako da se u dokumentima iz doba opće bune bez poteškoća može utvrditi sve ono što se odnosi na prethodno razdoblje seljačke borbe.

Sovjetski historičar J. V. Bromlej ukazao je na lokalne osobine klasne borbe u pojedinim područjima bune i na različiti nivo ustaničkih zahtjeva i ciljeva u pojedinim područjima. On je konstatirao da su najradikalniji ciljevi bune formulirani u njenom središtu.⁶⁴ Grafenauer se također slaže s tim da je u središtu bune ustanička organizacija bila najzrelija.⁶⁵ Mnogi su se seljaci zatim i stihijski uključili u bunu. Oni obično nisu znali ništa o glavnim ustaničkim ciljevima, pa su mogli govoriti o namjerama pobunjenika samo u svom kraju. Tako se, i pokraj nekih zajedničkih crta, primjećuju i krupne razlike u iskazima o ustaničkim namjerama kod pobunjenika iz središnjeg područja bune i onih s njene periferije.

Iz svega toga proizlazi da se prilikom ocjene ustaničkih namjera mora voditi računa i o mjestu na kojem su nastale pojedine programske izjave.

Sve u svemu, sačuvane vijesti o ciljevima i namjerama pobunjenih seljaka nisu fragmenti jedinstvenog ustaničkog programa. Neke od njih su čak i protuslovne pa se ne mogu agregirati u jedinstvenu logičku cjelinu. Učinjeni su brojni pokušaji da se ustanički program rekonstruira tako da su uzete u obzir samo one obavijesti koje međusobno ne protuslove, dok su se sve druge odbacile kao falsifikati ili izmišljotine feudalaca protiv seljaka. Glavni nedostatak takvih pokušaja jest u tome što mehanički povezuje različite izjave bez obzira na okolnosti i intencije njihova postanka.

⁶⁴ Bromlej, *Krestjanskoe vosstanie 1573. g. v Horvatii*, Moskva 1959, 251—253.

⁶⁵ Grafenauer, n. dj., 221.

Treba naglasiti i to da je o nekoliko važnih pitanja sačuvano premalo dokumenata da bi se o njima mogli donositi posve sigurni zaključci. Dapače, moguće je o tim pitanjima zaključivati i u jednom i u drugom smjeru. Naši zaključci o ustaničkom programu mogu biti sigurni samo toliko koliko je vjerodostojna izjava ustaničkog kapetana Ivana Svrača — glavni izvor o ustaničkim namjerama.

2.

Ustanički politički program

Ako se analizi ustaničkih namjera priđe s izloženih stanovišta, tada se može konstatirati da je u središtu seljačke bune stvoren politički program koji je predviđao radikalno preuređenje društva i predstavljao krajnje ciljeve seljačke borbe.

Nekoliko izvora upućuje na zaključak da ustaničko vodstvo svoj politički program uopće nije javno proklamiralo. Program, jednako kao i vojni planovi, bio je strogo čuvana tajna.

Seljaci, koji su bili saslušavani u Grazu, izjavili su *»da su kapetani držali svoje namjere u tajnosti (da su vijećali potajno), tako da ako je tko od podložnika pitao, kamo idu i što će raditi, zaprijetili su mu odrubljenjem glave.«*⁶⁶

Mihajlo Gušetić se u istrazi najviše branio tvrdnjom da kao običan ustanik (*»seljački momak«*) nije bio upućen u stvarne namjere ustaničkog vodstva. Kao ustanički kapetan, on je vjerojatno bio dobro upućen. Ali je ipak karakteristično da on tvrdi da o tim namjerama ne zna ništa, jer se *»tome s običnim seljačkim momcima nije raspravljalo«, »jer je bio samo među prostim svijetom.«*⁶⁷

Prema svemu, ustanički politički program nije dakle istican u prvi plan seljačke borbe, iako se inače ta borba prema njemu podešavala. Čini se da je ustaničkom vodstvu bilo jasno da se mobilizacija za bunu može izvršiti samo pod parolama koje sadržavaju najneposrednije interese seljaka.

Tako npr. Gregorić i njegovi kapetani nisu seljacima objašnjavali strateške i političke ciljeve prodora u slovenske pokrajine. Oni su pod Cesargradom agitirali među ustanicima da sudjeluju u tom pohodu tvrdeći da će se samo tako osloboditi feudalnih tereta.⁶⁸

⁶⁶ J. Adamček—I. Filipović—M. Križman, Nova građa o seljačkoj buni 1573. (I), *Arhivski vjesnik* XI—XII, 1968—69, 36.

⁶⁷ *Starine* VII, 266, 299, 300.

⁶⁸ Uhapšeni ustanici saslušavani u Grazu izjavili su *»da su Ilija i ostali kapetani nagovorili narod, da će, kad tako osvoje tvrđave, izvojevati za sebe slobodu od daća i tlake, koju sada moraju snositi.«* (AV XI—XII, 36).

O izjavi Ivana Svrača

Najvažniju izjavu o političkim namjerama ustanika dao je njihov kapetan Ivan Svrač na saslušavanju 25. veljače 1573. Ta se izjava, dakako, nadopunjuje i s drugim dokumentima o ustaničkim namjerama, ali samo se u njoj na jednom mjestu nalazi i ustanička namjera da dokinu feudalni poredak i namjera da nakon pobjede stvore novu vlast s naznakom nekih funkcija te vlasti.

Svaka rekonstrukcija ustaničkog programa zapravo mora polaziti od Svračeve izjave. Stoga nije na odmet postaviti pitanje vjerodostojnosti te izjave kao izvora⁶⁹

Ustanički kapetan Ivan Svrač živio je u pušćanskoj sučiji u selu Žliebec. U istrazi se navodi da je kmet, ali dokumenti s vlastelinstva pokazuju da je bio predijalac. Njegova je udovica 1574. posjedovala selište i tri dosta velika vinograda.⁷⁰

Svrač je bio istaknuti ustanički vođa, vjerojatno dobro obaviješten o ciljevima ustanika.

Prema tvrdnji Stjepana Gregorijanca, Svrač je bio zamjenik Ilije Gregorića. Njega je, navodno, Gregorić ostavio na susjedgradskim posjedima kao ustaničkog zapovjednika. Kad su ustanici krenuli u slovenske pokrajine, Gregorijanec je Svrača poslao da ih pozove na obustavljanje bune. Svrač je tu poruku prenio vođama ustanika i ostao s njima.⁷¹

Nakon ugušivanja bune Svrača je uhapsio i predao kranjskim vlastima mokrički vlastelin Stjepan Gregorijanec. Tahy je inače Gregorijanca optužio da je kranjskim vlastima predavao samo one seljake koji nisu znali ništa o njegovim vezama s pobunjenicima. Gregorijanec je na određeni način dakle filtrirao uhapšene ustanike. Svrač i Fistrić bili su doista prvo saslušani u Mokricama i predani kranjskim vlastima nakon što je Gregorijanec saznao što oni znadu o buni. Gregorijanec je čak znao da će njihove izjave biti njemu u prilog, pa je tražio da mu se oba kapetana nakon istrage vrate.⁷²

Gregorijanec je, čini se, znao da Svrač ne može dati izjavu o ustaničkim ciljevima koja bi pokazala da je buna bila povezana s njegovom borbom protiv Tahyja.

Svrač je u Ljubljani saslušan pet puta. Njegove izjave općenito sadržavaju mnogo vjerodostojnih podataka o raznim pitanjima.⁷³

U kontekstu svega što je rečeno može se konstatirati da nema razloga zbog kojih bi se moglo posumnjati u vjerodostojnost Svračeve izjave o ciljevima bune.

⁶⁹ Fotokopiju i prijevod Svračeve izjave objavio sam u knjizi *Seljačka buna 1573*, Zagreb 1968, 113.

⁷⁰ J. Adamček, Prilozi povijesti seljačke bune 1573, *Radovi FF, Odsjek za povijest VI*, Zagreb 1968, 92—93.

⁷¹ *Starine VII*, 250, 254.

⁷² Isto, 245—246; J. Adamček, Novi dokumenti o ugušivanju seljačke bune 1573, *Arhivski vjesnik X*, Zagreb 1967, 79.

⁷³ J. Adamček, Hapšenje i saslušavanje ustanika u Kranjskoj, *Kaj 10*, Zagreb 1971. 46—61; 11/1971, 81—87.

4.

Rušenje feudalnog poretka i stvaranje nove vlasti

Bromlej je na nekoliko mjesta podvukao da je buna 1573. imala snažno izražen antifeudalni karakter i da je u krajnjoj mjeri bila usmjerena na ukidanje feudalnog poretka.⁷⁴ Grafenauer također ističe da su seljaci ustali protiv sve vlastele i protiv crkve ukoliko je podupirala i zagovarala feudalni poredak.⁷⁵

Iz Svračeve izjave doista proizlazi da su seljaci namjeravali dokinuti feudalni poredak, »*pobiti se s gospodom koja su bila protiv njih*« na putu za osvajanje vlasti.

Više se dakle nije radilo o borbi samo protiv Tahyja kao u prethodnoj buni, već o borbi protiv svih feudalaca koji se budu suprotstavljali seljačkim namjerama.

Kranjski feudalac Wolf Thurn saslušavao je već 6. veljače neke uhapšene seljake. Idući dan izvjestio je kranjske vlasti u Ljubljani da su se ustanici »*zajednički zakleli da gospodu i sve što god se smatra plemenitim, zajedno sa ženama i djecom, pobiju, jer su oni navodno uzročnici svega (...)*«⁷⁶

Wolf Thurn je, dakle, pooštrio namjere seljaka prema vladajućoj klasi. Pobunjenici su prema njegovu izvještaju namjeravali ne samo svrgnuti plemstvo s vlasti već i pobiti sve što je bilo plemenito.

Na sličan su način namjere ustanika prema plemstvu i vlastima prikazali 24. veljače 1573. štajerski staleži u svom pismu austrijskim staležima iznad Ennsa. Oni su pisali da je »*njihova glavna namjera bila da istrijebe i pobiju sve vlasti i cjelokupno plemstvo*«.⁷⁷

Istražitelji su i na saslušanjima željeli saznati što su ustanici namjeravali učiniti s postojećim feudalnim vlastima i plemstvom.

Gregorić i Gušetić su u istrazi općenito umanjivali ustaničke namjere, pa su tako opovrgavali i sve tvrdnje o antifeudalnom karakteru bune. Njihove se izjave stoga ne mogu uzeti kao mjerodavne u odnosu ustanika prema feudalnom poretku. Iz ostalih se izjava, međutim, jasno vidi da je dio pobunjenika spoznao da se njihovi ciljevi ne mogu ostvariti borbom protiv pojedinih feudalaca, da je potrebno povesti borbu protiv cijele feudalne klase i svrgnuti tu klasu s vlasti. Feudalci su tvrdili da su kmetovi namjeravali čak i fizički likvidirati sve što je plemenito.

Praktičan odnos seljaka prema plemstvu u toku bune ipak nije bio surov i okrutan. Njihova je borba bila usmjerena na ukidanje političke vlasti plem-

⁷⁴ Bromlej, n. dj., 224.

⁷⁵ Grafenauer, n. dj., 224.

⁷⁶ Adamček, Seljačka buna 1573, 112.

⁷⁷ AV XI—XII, 31.

stva i feudalnog izrabljivanja. Pobunjenici nisu vršili, a nisu ni namjeravali vršiti, neki sistematski pokolj plemstva. Njihov je odnos prema plemstvu bio mnogo složeniji. Na svoju su stranu čak i pridobili dio sitnog plemstva oko Zaboka i Jastrebarskog. Ubijali su samo one koji su se suprotstavljali buni (npr. špan u Cesargradu), ali su ostavljali na miru sve one feudalce koji su ispunjavali njihove zahtjeve.⁷⁸

Pobunjeni seljaci u središtu seljačke bune 1573. postavili su dakle kao svoj cilj rušenje feudalnog poretka — oduzimanje vlasti feudalnoj klasi. Njima je bilo jasno da se za ostvarenje tog cilja trebaju boriti i protiv feudalne crkve, u najmanju ruku, za izmjenu njene društvene pozicije. Pun smisao antifeudalnog karaktera te borbe očituje se tek u vezi s drugim ciljevima bune.

Svracheva izjava pokazuje da se ustanici nisu zaustavili samo na rušenju feudalnog poretka. Njihov je program sadržavao i neke elemente novog društvenog uređenja koje je trebalo izgraditi nakon seljačke pobjede.

Iako se svi historičari slažu u tome da su ustanici stvarno namjeravali uspostaviti u Zagrebu svoju vlast, ipak se razilaze u tumačenju tog dijela Svracheve izjave.

Još u XIX stoljeću izraz »Khayserliche stell« prevodio se kao »carsko namjesništvo«. Pri tom se tumačilo da su seljaci zapravo htjeli i dalje ostati pod carem, te da su ustanici u toku bune doista i ostali vjerni caru. U potvrdu takva tumačenja izraza »Khaysserliche stell« navodile su se i navode se izjave Ilije Gregorića, Mihajla Gušetića i nekih seljaka s periferije bune.⁷⁹

Bromlej je prvi ukazao da se s tumačenjem tog izraza ne mogu povezivati Gregorićeve i Gušetićeve izjave o odnosu prema caru. On je izraz »Khaysserliche stell« protumačio kao »carsko prijestolje (carsko mjesto, carska dužnost)«, tvrdeći da se riječ »Stell(e)« nikada ne pojavljuje u značenju »namjesništvo«. Povezujući to s vijestima o namjeri ustanika da izaberu svog kralja, on je — suprotno dosadašnjim shvaćanjima — zaključio da su seljaci namjeravali stvoriti potpuno samostalnu seljačku državu sa središtem u Zagrebu.⁸⁰

Grafenauer je u dva navrata pobijao Bromlejeve izvode o seljačkoj državi smatrajući da se i dalje treba ostati kod tradicionalnog tumačenja tog pitanja.⁸¹ O pitanju seljačke države ovisi i pitanje imenovanja seljačkog kralja, pa argumente protiv Bromlejeva shvaćanja treba pobliže razmotriti.

⁷⁸ *Starine* VII, 288, 299.

⁷⁹ Hartinger, n. dj., 136, tvrdi npr. da su seljaci namjeravali kad stvore »carsku vladu« pokoriti se »samo kralju i nadvojvodi i nikom drugome« i pri tom se poziva na izjave Gregorića i Gušetića (*Starine* VII, 291, 300), Šišić, n. dj., 29, također povezuje Svrachevu izjavu i izjave Gregorića i Gušetića, ali pokušava taj dio ustaničkog programa obrazložiti i drugim »lojalnim bunama«. U Hrvatskoj povijesti, Zagreb 1908, 46, Šišić u programu ustanika čak vidi »zametke hrvatske autonomije, koja poznaje samo ličnost vladarevu kao zajedničku«.

⁸⁰ Bromlej, n. dj., 245—249.

⁸¹ Grafenauer, n. dj., 221—225, nakon kritike Bromlejeve interpretacije zaključuje: »Nedotaknjena in trdna je ostala le še kmečka vera v cesarja in njegovo 'pravico'«.

a) O realnosti ustaničkog političkog programa

Grafenauer tvrdi da bi ustanička namjera da stvore samostalnu seljačku državu bila nerealna, da su oni bili dovoljno zreli da imaju u vidu značenje šireg zaleđa za slučaj rata protiv Turaka.

Ali koliko god je u tom kontekstu nerealna samostalna seljačka država, toliko je nerealno i seljačko namjesništvo. Zar je u XVI stoljeću realno uopće dizati bunu za svrgavanje plemstva s vlasti? U feudalnoj Evropi ta je ideja jednako nerealna kao i ideja o samostalnoj državi. Čitav je ustanički politički program utopija koja ni u jednom pitanju nije imala realne uvjete za svoje ostvarenje.

b) O odnosu seljaka prema caru

Grafenauer je svoje tumačenje »carskog ureda« kao seljačkog namjesništva povezo sa »seljačkom namjerom, potvrđenom u raznim izjavama da su se seljaci odmah poslije pobjede htjeli podvrgnuti carskom veličanstvu... i više nikome drugome služiti«. ⁸²

Ali takva se namjera može izvesti samo iz izjava Ilije Gregorića i Mihajla Gušetića, koje, međutim, treba kritički analizirati. Ustaničnici saslušavani u Ljubljani i Grazu o svom odnosu prema caru nisu ništa izjavili, jer ih o tome nisu pitali. ⁸³ Izjava Matka Turčića da ustaničnici »namjeravaju uspostaviti carsku pravdu« nastala je na periferiji bune i vjerojatno odražava shvaćanje ustanika oko Jastrebarskog.

Već smo ukazali da su Gregorić i Gušetić općenito nastojali umanjiti značenje seljačke bune 1573. i da su stoga čitavu tu bunu nastojali prikazati kao borbu protiv Tahyja. Iako se inače ta njihova tvrdnja (da je buna 1573. bila samo borba protiv Tahyja) općenito ne prihvaća, ipak se smatralo da njihove izjave o podvrgavanju caru koje se redovito pojavljuju u svezi s njom treba povezati s događajima 1573, tj. s izjavom Ivana Svrača.

Izjave ustaničkih vođa o tobožnjoj lojalnosti prema caru ovdje ćemo ponovno razmotriti.

⁸² Isti, n. dj., 222; stvaranje seljačkog namjesništva je »povsem v skladu s kmečko namero, izpričano v raznih izpovedih, da so se kmetje hoteli takoj po zmagi 'poslušno podverči cesarskemu veličanstvu in sicer nikomur drugomu več služiti!«

⁸³ Ustaničnici su obično saslušavani prema listi unaprijed sastavljenih pitanja (puncta interrogatoria, Fragstück, Artikel). Sačuvane su liste pitanja za prvo i drugo saslušavanje Ilije Gregorića i Mihajla Gušetića (*Starine* VII, 287—289, 293—294, 297—299), kao i instrukcija za njihova dalja saslušavanja od 13. VI 1573 (AV XI—XII, 37—38). Matija Fistrić i Ivan Svrač saslušani su 23. II 1573. prema pitanjima (Artikel) koja je sastavio barun Josip Thurn (*Starine* VII, 247—248). Njihovi se odgovori samo na nekoliko mjesta ne podudaraju s tim pitanjima (*Kaj* 10, Zagreb 1971, 55—61). Koncept velike istrage protiv Tahyja, koji sam objavio (AV VII—VIII, 233—235), pokazuje da su istražitelji u konačnoj redakciji istrage isпустили sve one izjave koje se nisu odnosile na postavljena pitanja. Na sve je ovo potrebno upozoriti kako bi se imalo u vidu da su odgovori ustanika uvijek trebali biti u funkciji postavljenih pitanja.

Na pitanje zašto ranije nije podigao bunu, kad se već na nju odlučio, Gregorić je 11. travnja 1573. odgovorio:

»Oni su se pred godinu dana izjasnili da neće ostati pod Franjom Tahyjem, nego da će se sami osloboditi i podvrgnuti se Njegovom Carskom Veličanstvu. Ali ih je tada u tome spriječio jedan seljak iz Stubice.«⁸⁴

Čini se da nije potrebno posebno dokazivati da je Gregorić u ovom odgovoru govorio o događajima iz 1572. godine, o buni protiv Franje Tahyja. »Njegovo Carsko Veličanstvo« bilo je tada Tahyjeva suvlasnik na susjedgradsko-stubičkim posjedima, pa su se seljaci u tom razdoblju svoje borbe doista i nastojali osloboditi Tahyja tako da se u cjelini podlože vladarevoj upravi na vlastelinstvu. To pokazuje i praktična suradnja pobunjenih kmetova 1572. s kraljevim provizorom Nikolom Hrlenovićem (zajedničke tužbe protiv Tahyja, pomoć koju je ustanicima pružio kaštelan Bakšaj i slično). Prema tome, ustanici su se 1572. namjeravali podvrći vladaru kao podložnici, a ne kao podanici. On je za njih bio bolji vlastelin, a ne neki idealno dobri car. Gregorićev se odgovor ne može protegnuti i na ustaničke namjere 1573, jer ako se i tada pridaje važnost izjavi o odnosu prema caru, mora se prihvatiti da je i čitava buna 1573. samo borba za uklanjanje Tahyja s vlastelinstva.

Na pitanje koji su ga razlozi naveli da podigne bunu, Gregorić je prikazao sukob s Tahyjem, koji je započeo prije tri godine, i zatim rekao:

»onda su zaključili da će ono što zajednički osvoje sve zajednički predati Njegovom Carskom Veličanstvu i njemu se poslušno predati.«⁸⁵

I ovdje se Gregorićeva izjava o podvrgavanju caru ne može odvojiti iz konteksta borbe protiv Tahyja prije opće bune.

Gregorić je kao cilj bune naveo i namjeru ustanika da zaštite »vlastelinstvo Njegova Veličanstva Susjedgrad« od uskoka (der Kay M. die herrschaft Sossed beschützen wollen).⁸⁶

Na pitanje kako bi se držao u slučaju pobjede ustanika prema Turcima, Gregorić je odgovorio:

»Da su pobijedili, onda bi se oni istog časa poslušno predali Njegovom Carskom Veličanstvu i Nadvojvodi, i dalje ne bi ništa činili.«⁸⁷

U ovoj izjavi Gregorić ne kaže koga su ustanici trebali pobijediti prije predaje caru, ali iz konteksta cijele istrage proizlazi da su mislili na pobjedu nad Tahyjem (v. odgovore br. 4, 7, 11, 12, drugi odgovor na mučenju). U ovoj se izjavi pojavljuje i nadvojvoda, koji doista nije bio susjedgradski vlastelin.

⁸⁴ *Starine* VII, 288, 240, pitanje i odgovor br. 7.

⁸⁵ Isto, pitanje i odgovor br. 4.

⁸⁶ Isto, 291, odgovor br. 10.

⁸⁷ Isto, 288, 291, pitanje i odgovor br. 14.

Čini se da je nadvojvoda ušao u odgovor preko pitanja što su ih Gregoriću postavljali.⁸⁸

Kad su ga rastegli na ljestve za mučenje, Ilija je ponovo tvrdio:

»makar ga odmah rastrgali, on ipak ne može priznati ništa drugo nego to da je sva njihova odluka, volja i namjera bila da ne puste Franju Tahyja u posjed, nego da samo Njegovo carsko Veličanstvo imaju za svog vlastelina (zu Herrn haben). Nekolicina njih je stoga bila poslana Njegovom Carskom Veličanstvu.«⁸⁹

Ovu Gregorićevu izjavu nije potrebno posebno komentirati, jer je jasno da se i ona odnosi na razdoblje pred opću bunu (seljačke deputacije išle su caru prije opće bune).

Mihajlo Gušetić je, kad su ga pitali kakav bi seljaci u slučaju pobjede imali stav prema plemstvu i građanima, izjavio:

»o tom je čuo samo to da se općenito govorilo da će se, čim protjeraju Franju Tahyja, smjesta poslušno podložiti Carskom Veličanstvu i Nadvojvodskoj Svjetlosti i da inače neće nikom drugom više služiti.«⁹⁰

Citirane izjave nedvosmisleno pokazuju da se je u njima pitanje odnosa prema caru razmatralo u kontekstu borbe protiv Tahyja. To je međutim bio niži nivo borbe, nego što je bila opća buna — nivo lokalne borbe protiv konkretnog feudalca, a ne protiv feudalnog poretka.

Treba međutim dodati i to da i u tom sklopu izjave o podvrgavanju caru nisu izraz podaničke lojalnosti, već želja seljaka da vladar postane vlastelin čitavog susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva. Vladar je naime do sredine 1572. bio vlastelin polovice tih posjeda. U svim spisima iz doba komorske uprave fiskalni dio susjedgradsko-stubičkih posjeda naziva se »dio Njegova Veličanstva« (medietas Suae Maiestatis), uprava se naziva upravom Njegova Veličanstva i sl.

Prema tome, izjave Ilije Gregorića i Mihajla Gušetića ne mogu biti argument u prilog shvaćanju da su ustanici u svom programu izražavali lojalnost prema vladaru.

Prihvatljivije je suprotno mišljenje. Vodstvo seljačke bune imalo je u borbi susjedgradsko-stubičkih kmetova protiv Tahyja zapravo loše iskustvo o držanju vladara. Kmetovi su 3—4 puta slali svoje deputacije da se žale caru protiv Tahyja, ali se njihove tužbe nisu nikada riješile.

Stvarni odnos vodećeg dijela pobunjenika prema caru najpotpunije su izrazili prvi zarobljenici koje je saslušavao Wolfgang Thurn. Oni su tvrdili da je buna izbila kad su se seljaci razočarali u carsku vlast, kad su uvidjeli da od žalbi caru nema olakšice i poboljšica. Teško je vjerovati da je i poslije toga ostalo prostora za njihovu lojalnost.

Ustanička namjera da poslije pobjede — iako se buna inače odvijala pod antifiskalnim parolama — pobiru neke javne daće pokazuje da je vodstvo bune

⁸⁸ Istraga se vršila u ime cara i nadvojvode Karla, pa su Gregorića pitali »što je bio namislio poduzeti protiv Carskog Veličanstva ili Nadvojvodске Svjetlosti« (Starine VII, 288, 289).

⁸⁹ Starine VII, 292.

⁹⁰ Isto, 300.

imalo predodžbe i o budućem funkcioniranju seljačke vlasti. Ustanicima je bilo jasno da će ta vlast za svoje djelovanje trebati materijalna sredstva.

Namjera ustanika da sami preuzmu brigu o granici prema Turskoj, »jer se gospoda za Granicu uopće ne brinu«, potekla je iz svijesti da turske provale i pustošenja predstavljaju najveći teret i pravu seljacima.

Svračeva izjava o namjerama ustanika poslije uspostavljanja »carske oblasti« opovrgava tvrdnje da su seljaci namjeravali samo preuzeti vlast od plemstva, tj. samo zamijeniti vlast feudalnog sabora i bana. Njihove su namjere u tom pravcu bile dublje. Seljačka je »oblast« trebala preuzeti i one poslove koji su se ili u potpunosti ili djelomično nalazili u rukama vladara. Glavni porez, carine (tridesetnina) i najvažniji dio poslova oko obrane granice nalazili su se tada u njegovim rukama. I da su ustaničnici namjeravali ostati vjerni caru, teško da bi preuzimanje tih poslova stavljali u svoj program.

Ustanički vojni planovi predviđali su da se vlast feudalne gospode slomi u Hrvatskoj i većem dijelu slovenskih pokrajina. Logično je pretpostaviti da se na čitavom tom području trebao ostvariti i ustanički politički program, tj. da je ono trebalo ući u sastav nove seljačke države. U toj novoj državi bili bi, dakle, ujedinjeni hrvatski i najveći dio slovenskih seljaka.

5.

O izboru ustaničkog vođe Gupca za seljačkog kralja

Vijesti o izboru ustaničkog vođe Gupca za seljačkog kralja razmatrale su se uvijek povezano s ustaničkim političkim programom, napose u vezi s ocjenom ustaničkog odnosa prema vladaru. Prihvatanje stanovišta o ustaničkoj lojalnosti prema caru nije se moglo pomiriti s vijestima o proglašenju ustaničkog kralja. Izvorni podaci o tome redovito su odbacivani kao tendenciozne izmišljotine feudalaca.

O izboru Gupca za kralja, odnosno namjeri da se on izabere za kralja, sačuvalo se više izvornih vijesti.

Ban i biskup Juraj Drašković pisao je 11. veljače 1573. caru Maksimilijanu II:

»Jednoga od njih, koga zovu Gubec-Beg i koga su nedavno proglasili kraljem, okrunit ćemo ostalima za primjer usijanom željeznom krunom, ako na to privoli Vaše Veličanstvo.«

Istu vijest Drašković je 11. veljače 1573. javio i nadvojvodi Karlu:

»Zarobljeno je nekoliko prvaka pobunjenih seljaka — oni ih sami zovu kapetanima. Bit će ispitani, pa će moći reći tko je bio začetnik, podstrekač i savjetnik njihove pobune. Među ostalima je i jedan pod imenom Gubec-Beg, koji je bio imenovan kraljem. Ako se s tim složi Njegovo Veličanstvo, okrunit ćemo ga užarenom željeznom krunom za primjer drugima.«⁹¹

⁹¹ Isto, 212, 213.

Uskočki kapetan Josip Thurn je 16. veljače 1573. pisao da mu je Gregorijanec javio »da je navodno prošle nedjelje u Zagrebu trebao biti okrunjen usijanom željeznom krunom bivši seljački car i kralj«. ⁹²

Bečki gradski sudac Ivan Huetstocker trebao je Iliju Gregorića i Mihajla Gušetića ispitati i o tome da li je kod seljaka postojala namjera da izaberu svog kralja.

Na pitanje »da li je on htio protjerati (satrti) vlasti i plemiće ili zavesti novu vladavinu, a sebe ili nekog drugoga postaviti za kralja?«, Gregorić je odgovorio »da nisu htjeli nikoga između sebe postaviti za kralja, a još su manje namjeravali protjerati (satrti) plemstvo«. ⁹³

Na drugom saslušanju Gregorića su pitali: »Tko je Gubec-Beg, kojega su htjeli postaviti za kralja; on je kasnije također uhvaćen i još je u zatvoru?«, Ilija je odgovorio: »Taj je Gubec-Beg od Stubice, također podložnik Franje Tahyja; ali oni ga nisu htjeli postaviti za kralja«. ⁹⁴

Gušetića su također pitali: »Tko je bio Gubec-Beg, kojega su proglasili kraljem?« On je odgovorio: »Taj Gubec-Beg je vrhovni kolovođa; doista je općenito čuo da će on biti postavljen za kralja, ali to nije provedeno u djelo«. ⁹⁵

Gregorićevi iskazi dani su u kontekstu negiranja svih pitanja o širim namjerama pobunjenika. On je negirao gotovo sve ono što je smatrao da prelazi okvire borbe protiv Tahyja. U istoj rečenici s negiranjem Gupčeva izbora on je, npr., tvrdio »a još su manje namjeravali potjerati plemstvo«, što je očigledno netočno i sa stajališta onakvog programa u kojem bi se zadržala seljačka vjernost prema caru.

Gušetić je, međutim, čuo da će Gubec »biti postavljen za kralja«. On je tvrdio da to nije bilo učinjeno. Međutim, to je mogao tvrditi samo za period prije početka pohoda u slovenske pokrajine (2. veljače). On nije mogao znati što se kasnije događalo na glavnom poprištu bune. Drašković je, međutim, pisao da je Gubec »nedavno« (noviter) imenovan kraljem. Prema tome, ako je uopće došlo do Gupčeva imenovanja za kralja, moglo je do toga doći u toku bune, poslije razlaza glavnih ustaničkih vojski.

U raspravama o Gupčevu izboru za kralja postavilo se kao ključno pitanje kakvu vrijednost imaju vijesti iz Draškovićevih pisama od 11. veljače 1573. Smatralo se da je u tim pismima došla do izražaja tendencija hrvatskih feudalaca da se pred vladarem opravdaju za svoj surov postupak prema Gupcu. Mislilo se, dakako, samo o Draškoviću kao predstavniku tih feudalaca. Prema tim mišljenjima, Drašković je i inače u početku bune nastojao raznim izmišljotinama dobiti vladarevu podršku protiv buntovnika. Tako je on npr. pripisivao ustanicima namjeru da žele prijeći Turcima. ⁹⁶

⁹² Isto, 245.

⁹³ Isto, 228, 291, pitanje i odgovor br. 11.

⁹⁴ Isto, 293, 295, pitanje i odgovor br. 2.

⁹⁵ Isto, 298, 300, pitanje i odgovor br. 14.

⁹⁶ »Jugoslavansko zgodovinoписje je bilo mnenja, da gre pri teh sporočilih za tendenco hrvatskih fevdalcev, ki naj bi opravičila pred cesarjem okrutno kazen nad Gubcem.« (B. Grafenauer, Stara in nova vprašanja ob hrvatsko-slovenskem kmečkem uporu 1573, *Zgodovinski časopis* IX, 1955, 184). Grafenauer i sam zastupa to mišljenje, pa mu dodaje još i to da su feudalc i brojnim drugim izmišljotinama htjeli na svoju stranu pridobiti vladara (Kmečki upori . . . , 222).

Drašković je u pismu vladaru 1. veljače doista iznio pretpostavku da ustaničnici »u svom očaju i ludosti« mogu uspostaviti suradnju s Turcima. Strah od te mogućnosti ne može se, međutim, ocijeniti kao njegova zlonamjerna izmišljotina. To je moglo biti i bilo je njegovo istinsko uvjerenje.⁹⁷

Draškovićevo pismo vladaru od 15. veljače jasno pokazuje da on nije imao razloga i potrebe da prikriva svoju surovost u obračunu s ustanicima. Štaviše, biskup je morao činiti obratno — dokazivati da je bio dovoljno energičan u gušenju bune. On se opravdavao da se nije htio miješati u susjedgradsko-stubičku bunu, koju su pokušavali umiriti kraljevski komesari. Kad je vidio da počinje opća buna, odmah je u Beč poslao vesprimskog biskupa. Ali nije mogao čekati kraljeve naloge, već je isto tako odmah poduzeo akcije protiv ustanika. To je bio banov odgovor na vladarevo pismo od 8. veljače, koje je sadržavalo prijekore zbog nedovoljne energičnosti u gušenju bune.⁹⁸

Pokušaji da se pronađu neke razlike u stavu dvora i Draškovića prema buni nemaju čvrste temelje. Neke su razlike postojale u doba umirivanja susjedgradsko-stubičke bune (Drašković je tražio da se seljaci pacificiraju oružjem), ali u odnosu prema općoj buni feudalci su bili jedinstveni.⁹⁹

Nedavno objavljeni regesti iz Dvorskog ratnog vijeća pokazuju da je vladar 6. veljače uputio grofu Zrinskom, udovici bana Petra Erdydyja i zapovjednicima vojnih krajina naloge da sa svojim jedinicama sudjeluju u gušenju bune.¹⁰⁰ Teško je vjerovati da Drašković do 11. veljače, kad je pisao o seljačkom kralju, nije znao o tim nalogama, tj. da je još i tada mogao biti u nedoumici o držanju vladara. Sve u svemu, za opredjeljenje Maksimilijana II nije trebalo izmišljati nikakvog seljačkog kralja. Biskup je to sigurno znao.

Prema tome, argumenti kojima se dosada pokušavala opovrći istinitost Draškovićeve vijesti o Gupčevu proglašavanju za seljačkog kralja moraju se odbaciti. Zasad nema ozbiljnih razloga da se sumnja u istinitost tih vijesti.¹⁰¹

⁹⁷ *Starine* VII, 167. U brojnim procjenama trenutačne situacije seljačka se buna na različite načine dovodila u vezu s Turcima. Barun Thurn je 5. II pitao da li treba udariti na seljake ili Turke, koji su počeli neke pokrete (*Starine* VII, 181). Kranjski staleži su 8. II upozorili nadvojvodu da Turci mogu iskoristiti okolnosti bune i napasti (*Arhiv Slovenije*, Starejši stanovski arhiv, Bauernaufstand 1573, br. 24, str. 198). Leonard Welzer je 10. II konstatirao: »Ovo su vremena kada prijete Turci i seljaci.« (Isto, br. 27, 255—256). U tim procjenama moglo je doći i do toga da se seljacima pripíše namjera da žele ostvariti savez s Turcima.

⁹⁸ *Starine* VII, 236—237.

⁹⁹ Politička i crkvena karijera biskupa Jurja Draškovića pokazuje da je on uvijek bio kraljev čovjek. Već i to u stanovitoj mjeri isključuje nagađanja o tome da su njegova pisma od 11. II 1573. odražavala neku posebnu tendenciju hrvatskih feudalaca.

¹⁰⁰ *Arhivski vjesnik* XIV, Zagreb 1971, 226, 227.

¹⁰¹ »Ne možemo i ne ćemo vjerovati, da je Matija Gubec bio proglašen za kralja seljačkoga. Za to imamo dokaza« — pisao je Hartinger, n. dj., 164, bilješka 57. Ali kao dokaz naveo je samo izjavu Ilije Gregorića, koja kako smo vidjeli — ništa ne dokazuje. Hartingerova nevjerica ostaje zapravo njegov subjektivan stav izazvan željom da u seljačkom pokretu ne bude »nikakove ilojalne misli« (Ibidem). Šišić, *Hrvatska povijest*. Drugi dio, Zagreb 1908, 49, 50, bez ikakva obrazloženja smatra da je »naziv 'seljački kralj' kleveta i bajka«, »da je Matija Gubec bio izabran kraljem seljačkim [...] to je izmišljotina plemićka«. U *Brastvu* XVIII, Beograd 1923, 29, jednako kao i Hartinger, Šišić smatra da Gregorićeva izjava isključuje i »samu pomisao na proglašenje Matije Gupca 'seljačkim kraljem', ali ipak dodaje — vjerojatno na temelju izjave Gušetića — da se »ovdje ondje govorkalo da će

Seljački kralj Gubec spominje se u još jednom izvoru koji je nedavno pronađen — u predstavi plemića varaždinske županije iz 1573. godine.

Polemizirajući s Matijom Keglevićem, koji se hvalisao zaslugama u ugušivanju bune, plemići su pitali »zašto se nije prilikom oslobođenja svoje razrušene kurije i utvrde, kad su naši kmetovi nanosili štetu od oko 10.000 forinti, uhvatio u koštac s tim zločincima, s onim jednim bezbožnim izabranim kraljem Gupcem, koji je prije bio zločinački svirač?« i nešto dalje »zašto nije bacio u okove zločinačkog kralja Gupca uhvativši ga za bradu zajedno s njegovim pomagačima?«. ¹⁰²

Činjenica da se Gubec spominje kao seljački kralj u predstavi nižih plemića iz Varaždinske županije, još je jedan dokaz da seljački kralj nije izmišljotina hrvatskih feudalaca kojom su oni željeli na svoju stranu pridobiti vladara. Varaždinski plemići (uglavnom plemići oko Zaboka) u svojim su predstavkama umanjivali opseg i značenje ustaničkih akcija, jer su ih optuživali zbog suradnje s ustanicima. No, ipak su spomenuli »bezbožnog« kralja Gupca. Ne može se, međutim, vidjeti nikakav zlonamjieran motiv po kojem bi oni tog kralja izmislili.

Na temelju svega što je rečeno o pitanju Gupčeva izbora za seljačkog kralja može se zaključiti:

1. Ne postoje ozbiljni razlozi na temelju kojih bi se mogla poricati vjerodostojnost izvora u kojima se govori o Gupčevu imenovanju za seljačkog kralja.
2. Gubec je za seljačkog kralja vjerojatno imenovan u toku bune, nakon razlaza ustaničkih vojski.
3. Izvjesnu nesigurnost kod izvođenja drugog zaključka nameće činjenica da se Gubec u više izvora nakon bune spominje samo kao jedan od podstrekača, organizatora i jedan od vođa bune. Tu nesigurnost ipak ublažava činjenica da većina tih izvora potječe iz slovenskih pokrajina, gdje o Gupcu nisu znali gotovo ništa. I feudalcima i ustanicima u tim pokrajinama činilo se da je glavni vođa bune Ilija Gregorić. Prema iskazu ustaničkog kapetana Fistrića, Gregorić je u vodstvu bune imao viši položaj od Gupca. Svrač je, međutim, znao da je ustaničko vijeće sa Stubice ipak uoči bune bilo najviši organ. ¹⁰³

* * *

Na temelju svega što je rečeno o programu može se zaključiti:

1. Vodstvo seljačke bune 1573. stvorilo je politički program koji je sadržavao krajnje ciljeve seljačke borbe. Politički program nije bio javno objavljivan. Široke mase seljaka dizale su se u borbu za ostvarivanje svojih neposrednih

seljaci Matiju Gupca proglasiti svojim kraljem«, te zaključuje da se »ova lažna glasina morala veoma rano proširiti u zlonamjernoj tendenciji, a raznosili su je plemići u svom bijesu protiv pobunjenih kmetova«. Šišić, dakle, pojavu »lažne glasine« o Gupčevu imenovanju kraljem nije povezao s nastojanjem hrvatskog plemstva da se opravda pred Maksimilijanom II. On je zaobišao Draškovićeve pisma od 11. II i sve vijesti o seljačkom kralju proglasio »lažnim glasinama«. Jedino je Vj. Klaić, Povjest Hrvata, III/1, 298, vijest da je Gubec proglašen kraljem citirao bez komentara.

¹⁰² Adamček, Novi dokumenti, 82.

¹⁰³ Kaj 10, 1972, 57, 60.

interesa među kojima su dominirali zahtjevi za slobodnu trgovinu, za ukidanje feudalnih tereta i napose za ukidanje ili smanjenje carina, mitničarine i poreza. Među ustaničkim ciljevima koji su polazili od neposrednih interesa seljaka najizrazitiji je cilj namjera da se trgovina oslobodi feudalnih prepreka.

2. Usporedo s radikalnim programom ustaničkog vodstva u buni su sudjelovali i seljaci koji su glavni cilj svoje borbe vidjeli u zavođenju »carske pravednosti«, »stare pravde«, ispravljanju feudalnih tereta i slično. Ta su se shvaćanja u pravilu javljala na periferiji pobunjenog područja.

3. Ustanički politički program predviđao je rušenje feudalnog poretka i stvaranje samostalne seljačke države sa središtem u Zagrebu. Po tom svom cilju ustanički program predstavlja jedinstvenu pojavu u seljačkim bunama i odražava visoku idejnu zrelost ustaničkog vodstva, bez obzira na to što se klasna seljačka država nije pojavila u dovoljno jasnim i dovoljno razrađenim pojmovima.

4. Na čelu nove seljačke države trebao se nalaziti stubički kmet Ambroz Gubec. Njega su seljaci najvjerojatnije za vrijeme bune imenovali svojim kraljem.

5. Visoki stupanj organiziranosti ustanika i postojanje dalekosežnih ciljeva potvrđuju planovi o djelovanju ustaničkih vojski. Ustaničci su stvorili tri vojske koje su trebale djelovati prema razrađenim planovima. Ti su planovi bili u skladu s političkim programom bune. Nakon obavljanja zadataka na određenim područjima sve su se ustaničke vojske trebale okupiti radi zajedničkog napada na Zagreb.

Zusammenfassung

DIE URSACHEN UND DAS PROGRAMM DES BAUERNAUFSTANDES VOM J. 1573.

Anfangs beschäftigt sich der Verfasser mit den Ursachen des Bauernaufstandes vom J. 1573, mit besonderem Nachdruck auf der scharfen Konkurrenz der Feudalherren und Bauern in damaligem Handel. Im Laufe dieses Konkurrenzkampfes mussten die Bauern auf den Handel mit Agrarprodukten allmählich verzichten. Es folgt eine Schilderung des immer wachsenden Druckes der Feudalherren auf die Bauern, um eine möglichst grosse Naturalrente einzutreiben. In diesem Zusammenhang betont der Verfasser, dass die Umgestaltung des Kirchenzehntes in eine Naturalabgabe die Hauptform der Vergrößerung der Naturalrente war. Daraus ergibt sich die Schlussfolgerung, dass sich die Lage der kroatischen Bauern im XVI Jh. verschlechterte, und zwar infolge der Tatsache, dass die Feudalherren den Handel mit Agrarprodukten monopolisiert und die Abgaben gleichzeitig erhöht haben.

Allerlei Hindernisse, die die Adeligen dem Bauernhandel bereiteten, hemmten den wirtschaftlichen Fortschritt des Dorfes und belasteten die Untertanen mit zusätzlichen Lasten.

Indem die Feudalherren strebten, ihr Einkommen zu steigern, erhöhten sie die Abgaben hauptsächlich durch die Einführung verschiedener Formen der Naturalrente, d. h. sie trachteten, die konservativen Methoden der feudalen Ausbeutung wiederzubeleben.

Die erwähnten Prozesse riefen eine allgemeine Verschärfung des Klassenkampfes hervor. Ein wirksames Mittel gegen ihre schwere Lage sahen die Untertanen immer öfter nur in einem bewaffneten Aufstand. Der Kampf der Bauern kulminierte in dem Aufstand vom J. 1573. Doch war am Vorabend dieser Empörung schon der Gedanke reif, dass die Leibeigenen mit bewaffneter Hand ihre Lage nicht nur verbessern, sondern auch wesentlich ändern sollen.

Im zweiten Teil des Referats erfahren wir, welche Probleme in der Erforschung des von den Aufständischen festgelegten Programms noch offen sind. Aus den analysierten originellen Dokumenten über die Absichten der Aufständischen hat der Verfasser die folgenden Schlüsse gezogen:

Die Führung des Bauernaufstandes vom J. 1573. stellte ein politisches Programm zusammen, welches auch die Endzwecke des Bauernkampfes enthielt. Dieses politische Programm hat man nicht veröffentlicht. Die breiten Bauernmassen haben den Kampf um die Verwirklichung ihrer unmittelbaren Interessen begonnen, und zwar hauptsächlich: um den freien Handel, um die Abschaffung der Abgaben, und ganz besonders um die Aufhebung oder Verminderung des Zolles, der Maut und der Steuer. Von diesen Absichten, die sich auf den unmittelbaren Interessen der Aufständischen gründeten, ragt das Bestreben, den Handel von den seitens der Adligen gestellten Hindernissen zu befreien, ganz ausserordentlich hervor.

Neben diesem radikalen Programm der Führung der Aufständischen waltete bei einer beträchtlichen Zahl der Bauern die Vorstellung, dass ihre Hauptaufgabe sei, mit bewaffneter Hand eine »kaiserliche Gerechtigkeit« oder die »alten Rechte« durchzuführen, oder die feudalen Abgaben zu »berichtigen«, usw. In der Regel tauchten solche Ansichten am Rande des Aufstandsgebietes auf.

Das politische Programm der Aufständischen begriff auch die Abschaffung der feudalen Gesellschaftsordnung und die Gründung eines unabhängigen Bauernstaates mit Zagreb als Hauptstadt. Die Tatsache, dass das Programm der empörten Bauern dieses Ziel enthielt, ist im Rahmen der Bauernaufstände einmalig und spiegelt einen hohen Grad der ideologischen Reife der Führung wieder, ungeachtet dass der bäuerliche Klassenstaat mit keinen klaren und ausgearbeiteten Begriffen angedeutet worden ist.

Den neuen Bauernstaat sollte Ambroz Gubec, Untertan aus Stubica, lenken. Die Bauern haben ihn, höchstwahrscheinlich während des Aufstandes, zum König ernannt.

Die Pläne für den Einsatz der Streitkräfte der Aufständischen beweisen, dass die Bauern hochgradig organisiert waren und weittragende Ziele vor sich hatten. Sie teilten sich in drei Heere, von welchen jedes einem ausgearbeiteten Plan zu folgen hatte. Diese Pläne standen im Einklang mit dem politischen Programm des Aufstandes. Die aufständischen Heere sollten ihre Aufgaben in bestimmten Gebieten verrichten und dann zwecks eines gemeinsamen Angriffes auf Zagreb zusammenkommen.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

5

U povodu 400. godišnjice hrvatsko-slovenske
seljačke bune

Z A G R E B

1 9 7 3

UREDNIČKI ODBOR

Ljubo BOBAN, Ljubiša DOKLESTIĆ, Ivan KAMPUŠ, Hrvoje MATKOVIĆ,
Gordana VLAJČIĆ

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

IVAN KAMPUŠ

Radovi V

Izdavač

Sveučilište u Zagrebu
Institut za hrvatsku povijest

Za izdavača

Prof. dr Ljubo Boban

Prijevod

Benjamin Tolić, Miljen Šamšalović (njemački), dr Vlasta Vince (slovenski)
dr Geno Senečić (slovački)

Lektori

Stjepan Damjanović, Jasna Penzar

Korektor

Branko Erdeljac

Za sadržaj priloga odgovara autor